

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİN FELSEFESİ ANABİLİM DALI**

PLOTİNUS'TA BAZI DİN FELSEFESİ PROPLEMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞERİFE HANIM ALTUNER

Tez Danışmanı: Doç. Dr. MEVLÜT ALBAYRAK

Isparta - 2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR	ii

GİRİŞ

I- Plotinus	2
A- Hayatı	2
B- Eserleri.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

I- Plotinus'un Düşünce Sisteminin Arka Planı	11
A- Dönemin Sosyo- Politik Durumu	11
B- Dönemin Dini Durumu	13
C- Yeni Eflatuncu Felsefenin Kaynakları	15

İKİNCİ BÖLÜM

I- Plotinus'ta Din Felsefesi	19
A- Varlık Teorisi	19
B- Tanrı Anlayışı.....	23
C- Tanrı-Âlem İlişkisi	27
D- Sudûr Teorisi	29
E- Ruh Görüşü	33
F- Plotinus'ta Din Olgusu.....	36
G- Teodise Problemi.....	38
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	42
BİBLİYOGRAFYA	45

ÖNSÖZ

Din felsefesi, bilim dalı olarak önemini arttırmış, bu dalda yapılan çalışmalarda ilerleme kat edilmiştir. Özellikle geçmişte yapılan felsefelerin günümüzde branşlaştırılarak dallara ayrılması hem o düşüncenin anlaşılmasını kolaylaştırmış hem de konu kargaşasından kurtulup belli bir düzene oturmuştur. Bu çalışmamızda Plotinus'ta din felsefesi konusunu araştırdık. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Plotinus'un hayatı ve eserleri konusunda genel bir bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde yaşadığı dönem, dini motifler ve filozofun etkilendiği kaynaklara değinilmiştir.

İkinci ve son bölümde Plotinus'un felsefesini, düşünce sistemine dair bilgiler sunulmuştur.

Bu teze ilmi destekleri yanında canlanışına umut veren, ışık olan hocam **Doç. Dr. Mevlüt ALBAYRAK**'a teşekkürü ödenmez bir borç bilirim. Ayrıca **Talha KAYA**'ya ve eşim **Nihat ALTUNER**'e de teşekkür ederim.

Şerife Hanım ALTUNER

KISALTMALAR

S.	: Sayı
s.	: sayfa
c.	: cilt
ed.	: editör
nşr	: neşreden
çev.	: çeviren
haz.	: hazırlayan
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
Bkz.	: bakınız
(ts)	: tarihsiz
ölm.	: ölümü
vd.	: ve devamı
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.t.	: adı geçen tez
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
m.	: mîlâdî
S.B.E	: Sosyal Bilimler Enstütüsü
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi

I- PLOTİNUS

A- HAYATI

İlkçağ'ın sonlarında ortaya çıkan ve dilimizde “Yeni-Platonculuk, Yeni-Eflâtunculuk, Neo-Platonizm” gibi isimlerle anılan ekole, görüşleriyle damgasını vuran Plotinus, “ Ammonius’un açtığı ve son Yunan okulu olan Yeni-Eflâtuncu İskenderiye okulunun başlıca mümessillerindendir.”¹

Plotinus’un hayatı hakkında klâsik İslâm kaynaklarından olan İbnü’l-Kıftî’nin İhbâr el-Ulemâ bi Ahbâr el-Hukemâ isimli eserinde çok kısa bir bilgi mevcuttur. Bu bilgi şu şekildedir: Arapça Fîlutîn şeklinde yazılan ve telâffuz edilen ismin başlığı altında, Plotinus’un Yunan beldelerinde oturduğundan ve Aristoteles’in eserlerine şerhler yazdığından bahsedilmiştir.² “Yunanlı Şeyh” ya da “Yunanlı Üstad”³ diye de tanınan Plotinus’un, hayatı hakkındaki özlü bilgiyi öğrencisi Porphyrius (M.S. 234-305)’den öğrenebiliyoruz.

Plotinus, M.S. 204-5 yıllarında dünyaya geldi. O, kendisinden hemen hemen hiç bahsetmediği için tam olarak nerede, nasıl bir aile ortamında doğduğu bilinmemektedir.⁴ “Bedenindeki varlığından utanan adam” diye de tasvir edilen Plotinus, resmini çizdirebilmek için onu ikna etmeye çalışan öğrencisi Amelius’a “Doğanın bizi çevrelediği bu görüntü yeterli değil midir?” karşılığını vermiştir. Buna rağmen, öğrencileri dönemin ünlü sanatçılarından birini derse gizlice sokmuşlar, üstadın yüz hatlarını belleğinde tutan ressam ders çıkışı Plotinus’un portresini resmetmiştir.⁵

Porphyrius, Plotinus ile tanıştığında kendisinin otuz, hocası Plotinus’un ise ellidokuz yaşında olduğunu belirtmektedir.⁶ O’nun sekiz yaşına kadar, diğer bir

¹ Hamdi Ragıp Atademir, *Filozoflara Göre Felsefe*, Konya 1947, s.99

² İbn el-Kıftî, *İhbâr el-Ulemâ bi Ahbâr el-Hukemâ* (nşr. M.Emin Hancî), Mısır h. 1326, s. 170

³ Abdurrahman Bedevî, *Eflûtîn inde'l-arab*, Kuveyt 1977, s. 1

⁴ Porphyry, “*On The Life Of Plotinus And The Arrangement Of His Work*”, Plotinus, *The Enneads* içinde, London 1991, s. CIII

⁵ Porphyry, *a.g.e.*, s. CII

⁶ Porphyry, *a.g.e.*, s. CV

deyişle okul çağına kadar bakıcısı olan süt annesini emmeye devam ettiği⁷ de Plotinus'un hayatından ilginç bir anektodur.

Plotinus, dönemin geleneğine uyarak yirmiyedi yaşında felsefe öğrenebilmek için önce İskenderiye'deki hocalara başvurmuştur. Daha sonra “İşte bu benim aradığım adamdı” dediği Ammonius Saccas(175-242)'la karşılaşmış ve onun yanında onbir yıl felsefe tahsili görmüştür. Ne yazık ki, hocası hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Kendisine “Çuval Hamalı” adının takılması onun yoksul birisi olduğunu göstermektedir. Önce Hristiyan iken, sonra bu dini terk eden Ammonius, kendisini felsefeye verip, öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Plotinus, öğrencileri üzerinde son derece etkili olan Saccas'ın yanından ayrılmamış, O'nun hem öğrencisi hem de en yakın dostu olmuştur.⁸

Zaman içinde Doğu'nun metodunu öğrenme isteği Plotinus'u cezbetmeye başlamıştır. Bu yüzden İmparator Gordian'ın İran seferine katılan Plotinus, ordunun bozguna uğrayıp İmparatorun öldürülmesi üzerine Antakya'ya kaçmıştır.⁹ Oradan Roma'ya geçen Plotinus, İmparator Gallienus ve hanımı Salonina tarafından saygı görerek iyi bir mevkide tutulmuş, onları bir “filozoflar şehri” kurmaya ikna etmek için gayret etmiş ama sonuçta başarılı olamamıştır.¹⁰

Plotinus'un, tanrılara tapınma konusundaki kararı dikkat çekicidir. Tapınma eylemlerinden titizlikle uzak duran düşünür bu konudaki düşüncesini şöyle açıklar: “Ben onlara gitmem; onlar bana gelsinler.”¹¹ Bu kararına mukabil Plotinus, Roma'da yardıma ihtiyacı olanların en çok başvurduğu, bilhassa çocukların koruyucusu olma görevini üstlendiği; Porphyrios'un, Plotinus'la birlikte kaldığı altı yıl içinde, onun tanrı ile dört kez birleşerek vecde ulaştığı yine Plotinus'un biyografisinden bize ulaşan bilgiler arasındadır.¹²

⁷ Porphyry, *a.g.e.*, s. CIII

⁸ C.A. Kadir “İskenderiye ve Süryâni Düşüncesi” (çev. Kasım Turhan), İslâm Düşüncesi Tarihi içinde (ed. M.M.Şerif), c.I,s.143; Ayrıca bkz. Hans Joachim Störing, *Kleine Weltgeschichte der Philosophie I*, Hamburg 1976. s. 204; Samuel Enoch Stumpf, *Philosophy History&Problems*, New York 1994.s.124; Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*,Bursa 1998,s.195;ErnstvonAster, *Felsefe Tarihi Dersleri I* (çev.Macit Gökberk), İstanbul 1943,s.216; Kâmiran Birand, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Ankara 1987 , s.123; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1996, s.131

⁹ Porphyry, *a.g.e.*, s. CV

¹⁰ Porphyry, *a.g.e.*, s. CXI

¹¹ Porphyry, *a.g.e.*, s. CXI

¹² Porphyry, *a.g.e.*, s. CXVII

Plotinus'un tanrılara tapınma konusundaki kararı ile toplumdaki muhtaçlara karşı olan tutum ve davranışları dikkat çekicidir. Hem tanrılara gitmeyi ret eden hem de tanrıyı bulma konusunda vecdi gösteren Filozof ilk bakışta çelişkide görülmektedir. Oysa O'nun bu konudaki düşüncesi gayet mütevazı ve gösterişten uzaktır. Plotinus, dönemindeki dinlerin hangisi olursa olsun dinî ritüellerine katılmayı gösteriş ve şekilcilik olarak kabul etmiş, gerçek iyiliğin ve gerçek erdemin eylem olarak hayatımıza indirgenmesi gereken değerler olduğuna inanmıştır.

Ömrünün son zamanlarını, kırk yaşında geldiği Roma'da öğrenci yetiştirerek geçiren Plotinus, öğrencisi ve yakın dostu Porphyrius'un melankoli hastalığından tedavi olmak için Roma'ya gittiği bir sırada, 270 yılında Sicilya'da ölmüştür.¹³ Hayatı hakkında kısaca bir bilgi verdikten sonra eserlerini ele alalım.

B-ESERLERİ

Plotinus'un otobiyografisi hakkında bilgi vermediğini ya da ailesinden, doğduğu yerden hiç bahsetmediğini biliyoruz. Hayatı hakkındaki bilgileri, öğrencisi ve yakın dostu Porphyrius aracılığıyla öğreniyoruz. Aynı durum O'nun eserleri için de söz konusudur. Porphyrius, Plotinus'un eserleri hakkındaki bilgiyi değil, bu sefer eserlerini bizzat bize aktaran düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Plotinus'un hayatı boyunca yazdığı 54 risale, Porphyrius tarafından onun ölümünden sonra her biri dokuz bölümden oluşan altı kitap halinde bir araya getirilmiştir. Bu yüzden bu esere Enneadlar denilmektedir. Plotinus, bu bölümlerin 21 tanesini 255-263 tarihleri arasında, 25'ini 263-268 tarihleri arasında, son 6 bölümünü de 268-270 tarihleri arasında yazdırmıştır. 2 tanesi hakkında bir bilgi mevcut değildir. Filozofun hoş ve ince bir konuşma üslubuna sahip olduğu belirtilmesine karşılık, yazılı anlatımında bazı güçlükler olduğu ve bunun sebebinin Plotinus'un görme kusuruna bağlı bulunduğu ifade edilir. Dolayısıyla el yazmalarındaki yanlışların düzeltilmeden kalması Porphyrius'un işini zorlaştırmıştır. Filozofun yazı üslubunu koruma gayesi yayımcılar için her zaman bir güçlük kaynağı olmuştur. Porphyrius, bu kitapların yazılış tarihine göre sıralanışını bozmamış, fakat bölümleri dokuzar kısım olarak düzenlemiştir. Eseri okumanın daha kolay olacağını ve metodolojik bölümlemeye uygun bulunduğunu düşünmüştür. İlk dokuzlukta: Nefs

¹³ Porphyry, *a.g.e.*, s. CXI

(ruh), akıl ve Bir'i ele alır. Her bir dokuzluk tek bir konuya özgü olmayıp, farklı konular işlenmiştir.¹⁴ E.Brehier'e göre dördüncü ve beşinci Enneadlar Yunan felsefesine hiç başvurulmadan okunabilir.¹⁵ Bu da bize eserin kendine özgü bir yönünün olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın ileri kısımlarında görüleceği gibi, İslâm Dünyasında Plotinus'un ve Enneadlar'ının etkisi çok büyüktür. Oysa ki, klâsik İslâm kaynaklarında Plotinus hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Nasıl olur da ismi bile tam bilinmeyen bir düşünürün İslam Düşüncesine etkisi bu denli çok olur? Bu sorunun cevabını kanaatimizce tercümeler döneminde aramak gerekir.

İslâm Dünyası birçok Antikçağ Yunan düşünürünü “peygamber” veya “evliyâ” diye tanır. Hatta bazı filozofların, Lokman Hekim'den veya Davut Peygamberden ders alıp, istifade ettikleri gibi rivayetler de mevcuttur. İyice incelendiği takdirde bu gibi bilgilerin yanlış olduğu ortaya çıkar.¹⁶ Bu yanlışlığın sorumluluğu ise mütercimlere aittir.

Plotinus'un Enneadlar'ının IV., V. ve VI. kitapları kısaltılarak Süryancaya tercüme edilmiş ve Süryanîler arasında “Aristo İlâhiyatı” adı altında okunur olmuş, yine bu eser “Aristoteles Théologie” si olarak isimlendirilmiştir.¹⁷ Arapça'ya Kitab'ül-Esolocya diye çevrilen bu eserden,¹⁸ Aristoteles'in sanılarak bir çok müslüman düşünür tarafından istifade edildi. Böylelikle Yeni Eflatuncu öğretilerin bir çoğu İslam düşüncesine girmiş oldu.¹⁹

Günümüzde Plotinus hakkında yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışmalar yapılmakta, öğretileri bilinen ama ismi bilinmeyen filozof artık

¹⁴ Burhan Köroğlu, *İslâm Kaynakları Işığında Yeni Platoncu Felsefe*, (basılmamış doktora tezi), M.Ü., S.B.E., İstanbul 2001, s. 63-64

¹⁵ E.Brehier, *La Philosophie de Plotin*, Paris et Cie 1928, eserinden naklen Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 1996, s. 45

¹⁶ Bekir Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, (basılmamış doktora tezi), İ.Ü., S.B.E., İstanbul 1979, s. 281

¹⁷ A.-M.Goichon, *İbn Sînâ Felsefesi ve Ortaçağ Avrupa'sındaki Etkileri* (çev. İsmail Yakıt) , İstanbul 1993, s. 20; Erol Güngör, *a.g.e.*, s. 49

¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul 1997, s. 60

¹⁹ Y. Kumeyr, *İslâm Felsefesinin Kaynakları*, (çev. Fahrettin Olguner), İstanbul 1992, s. 115-118; Bekir Karlığa, *“Grek Düşüncesinin İslâm Dünyasına Girişi ve Yol Açtığı Yeni Fikrî Eğilimler”*, İslâm, Gelenek ve Yenileşme içinde, İstanbul 1996, s. 51; Geniş bilgi için Bkz. Burhan Köroğlu, *a.g.t.*, s. 125 vd.

tanınmaktadır. Ne yazık ki Ennead'ların Türkçe'si tamamen bulunmamaktadır. Ancak Zeki Özcan'ın tercüme ettiği çok az bir kısmı elimizde mevcuttur. Dünyada ise Abdurrahman Bedevî; Aristoteles, Eflâtun ve Plotinus'un mevcut eserlerini ilim dünyamıza kazandırmıştır.

Enneadlar'ın Bölüm Listesi:

I-Birinci Ennead (The First Ennead)

- Birinci bölüm: Canlı ve İnsan

(First Tractate: The animate and the man)

-İkinci bölüm: Erdemler üzerine

(Second Tractate: The virtues)

-Üçüncü bölüm: Diyalektik

(Third Tractate: Dialectic)

-Dördüncü bölüm: Mutluluk

(Fourth Tractate: Happiness)

-Altıncı bölüm: Güzellik

(Sixth Tractate: Beauty)

-Sekizinci bölüm: Kötülüğün tabiatı ve kaynağı

(Eighth Tractate: The nature and source of evil)

-Dokuzuncu bölüm: Akli kullanmayı terk etme

(Ninth Tractate: The reasoned dismissal)

Birinci Ennead'ın muhtevası: Canlı, insan, ahlâk ve bunlarla birlikte hayata dair konulardan oluşmaktadır.

II- İkinci Ennead (The Second Ennead)

-Üçüncü bölüm: Sebepler yıldızlar mıdır?

(Third Tractate: Are the stars causes?)

-Dördüncü bölüm: Madde

(Fourth Tractate: Matter)

-Dokuzuncu bölüm: Gnostiklere karşı; veya kozmozu yaradana ve kozmosun bizzat kendisini kötülük olarak iddia edenlere karşı.

(Ninth Tractate: Against the gnostic; or against those that affirm the creator of the cosmos and the cosmos itself to be evil)

İkinci Ennead'ın muhtevası: Madde, kainat, kainatın işleyişi ve evrendeki bazı sorunlara bu ikinci kitapta geçiş yapılmış, somuttan soyuta doğru konularda bir sıralama görülmektedir.

III- Üçüncü Ennead (The Third Ennead)

-İkinci bölüm: İlâhî Takdir; birinci eser

(Second Tractate: Providence; First Treatise)

-Dördüncü bölüm: Bizim koruyucu ruhumuz

(Fourth Tractate: Our tutelary spirit)

-Beşinci bölüm: Sevgi

(Fifth Tractate: Love)

-Altıncı bölüm: Soyutlanmışın hissizliği

(Sixth Tractate: The impassivity of the unembodied)

-Yedinci bölüm: Zaman ve ebediyet

(Seventh Tractate: Time and eternity)

-Sekizinci bölüm: Tabiat, tefekkür ve Bir olma

(Eighth Tractate: Nature, contemplation and the One)

Üçüncü Ennead'ın muhtevası: Zaman, kader (Bizim koruyucu Ruhumuz'dan kastedilen), aşk, tefekkür gibi konular işlenmektedir.

IV-Dördüncü Ennead (The Fourth Ennead)

- Üçüncü bölüm: Ruhun problemleri (I)

(Third Tractate: Problems of the soul) (I)

-Dördüncü bölüm: Ruhun problemleri (II)

(Fourth Tractate: Problems of the soul) (II)

-Sekizinci bölüm: Ruhun bedene intikali

(Eighth Tractate: The soul's descent in to body)

Dördüncü Ennead'ın muhtevası: Tamamen ruh ve ruhun işlevleri konu edilmektedir.

V-Beşinci Ennead (The Fifth Ennead)

-Birinci bölüm: Üç Başlangıç hipotezi

(First Tractate: The three initial hypostases)

-İkinci bölüm: Birden sonra gelen varlıkların doğuşu ve düzeni üzerine

- (Second Tractate: The origin and order of the beings following on the first)

-Üçüncü bölüm: Bilinen hipotezler ve aşkın varlık üzerine

(Third Tractate: The knowing Hypostases and the transcendent.)

-Dördüncü bölüm: Birden sonra gelen (ikincil) varlıklar Bir'den nasıl çıkarlar?

(Fourth Tractate: How the secondaries rise from the first? And on the One)

-Beşinci bölüm: Entellektüel varlıkların entellektüel prensip dışında kalmayacağı meselesi ve iyiliğin tabiatı üzerine

(Fifth Tractate: That the intellectual beings are not outside the intellectual principle and on the nature of the good.)

-Yedinci bölüm: Belirli bir varlığın ideal bir numunesi-örneği- var mıdır?

(Seventh Tractate: Is there an ideal archetype of particular beings)

-Sekizinci bölüm: Entellektüel güzellik üzerine

(Eighth Tractate: On the intellectual beauty)

-Dokuzuncu bölüm: Entellektüel prensip, idealar ve hakiki varlık üzerine

(Ninth Tractate: The intellectual principle, the ideas and the authentic existence)

Beşinci Ennead'ın muhtevası: Üç temel hipotez, Bir ve varlıkların Bir'den doğuşu, varlıkların idelerinin olup olmadığı, entelektüel güzellik ve iyiliğin tabiatı gibi konular incelenmektedir.

VI- Altıncı Ennead (The Sixth Ennead)

- Dördüncü bölüm: Hakîki (asıl) varlıkla aynı zamanda ve her yerde özdeş olması (I)

(Fourth Tractate: On the integral omnipresence of the authentic existent (I))

-Beşinci bölüm: Hakîki (asıl) varlıkla aynı zamanda ve her yerde özdeş olması (II)

(Fifth Tractate: On the integral omnipresence of the authentic existent (II))

- Yedinci bölüm: İdeal formların çeşitliliği nasıl varlık haline gelebilir? ve iyilik üzerine.

(Seventh Tractate: How the multiplicity of the ideal-Forms came in to being; and on the good.)

-Sekizinci bölüm: Özgür irade ve Bir'in iradesi üzerine

(Eighth Tractate: On free will and the will of the one)

-Dokuzuncu bölüm: İyilik veya Bir üzerine

(Ninth Tractate: On the good, or the One)

Altıncı Ennead'ın muhtevası: Form, varlık ve sayıları, irade konusu ve Bir'in irade sınırı, iyilik üzerine olan konular işlenmektedir.

I-PLOTİNUS’UN DÜŞÜNCE SİSTEMİNİN ARKA PLANI

A-DÖNEMİN SOSYO-POLİTİK DURUMU

Antikçağ Yunan düşüncesinin son düşünürlerinden biri olan Plotinus’un yaşadığı dönemden kısaca bahsetmek gerekir.

Yeni Platoncu düşünceye etki eden, Helenistik dönemin oluşumunda büyük katkı sahibi olan Büyük İskender ile dönemi açıklamaya başlamak gerektiği düşüncesindeyiz. Büyük İskender M.Ö. 356’da Makedonya’daki Pella kasabasında doğdu. Makedonyalı II.Filip ile Epiros Prensesi Olympias’ın oğludur. Asıl adı Alexandros’tur. Özel hocalar tarafından eğitim gören İskender, Aristoteles’den üç yıl süreyle dil, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine dersler aldı. Babasının M.Ö. 336’da bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra kral ilan edildi. Ülkesinin kuzeyini güvence altına almak için M.Ö. 335’te Trakya’daki kavimlerin üzerine yürüdü. Ele geçirdiği ülkelerde kendi adına inşa edilen onaltı şehirden en büyüğü olan İskenderiye’yi (Alexandria) kurdurdu. 331 yılının kışını burada geçirdi. Hayatı boyunca Pers İmparatorluğu ile hesaplaşan Büyük İskender zaman içinde Perslilerin gelenek ve göreneklerine özenmeye başlamıştı. Şahlar gibi taç giyiyor ve huzurunda herkesin yere kapanarak kendisini selamlamasını istiyordu. M.Ö. 323 yılında ateşli bir hastalığa tutuldu ve on gün sonra Bâbilde öldü. Cenazesi altın bir tabuta konarak İskenderiye’ye götürüldü.²⁰

İskender’in onbir yıl süren Doğu seferinin belki de en önemli sonucu, Yunan kültürünün Doğu’ya ve Akdeniz çevresine yayılması ve Doğu kökenli dinî düşünce akımlarının Batı’ya taşınması ile ortaya çıkan kültürel kaynaşmadır. Bu kaynaşmanın bir sonucu olarak Nil’den Amuderya’ya uzanan dinler ve düşünceler geleneği Pers İmparatorluğunun yıkılması üzerine kendine has bir karışıklığa uğradı. Doğu-Batı kültürlerini yeni bir oluşum içinde kaynaştırmayı hedefleyen Büyük İskender’in genç yaşta ölümü olumlu düşüncesini yarım bıraktırmış, ölümü sonrası geniş ve heybetli imparatorluğu komutanları arasında taksim edilmişti. Bunların arasında Mısır’ı kendisi için ayıran Ptolomeus ve ailesi ise İskenderiye’yi başkent yapmışlardır. İskender’in ölümü ile yarım kalan kültürlerin kaynaşması ideali M.Ö. 145 yılında Mısır’da hüküm sürmekte olan VII. Ptolomeus’un dünyanın sayılı bilim adamlarını

²⁰ Mahmut Kaya, “İskender” maddesi İ.A. İstanbul 2000,c.XXII,s.555-556

bu şehre davet etmesi ile tekrar canlılık kazandı. İşte saf Grek düşünce hakimiyetinin sona ermesinin arkasından Helenik kültürün bölgesel kültür ve gelenekler üzerinden egemenlik kurduğu M.Ö. IV. yüzyılda başlayıp miladi VII. yüzyıla kadar süren bu dönem, Akdeniz, Amuderya ve uzaktaki doğu bölgeleri için Batı düşünce tarihçileri tarafından (Helenistik Çağ) olarak isimlendirilir.²¹

İskender'in ölümünden sonra hakim olduğu imparatorluğa tâbî halk, ardı arkası kesilmeyen savaşlarla karşılaşmış, Eski Yunan'ın alışılmış site devletleri sosyal değişikliklere uğramıştı. Eski Grek düşüncesinin rasyonel dayanakları yavaş yavaş çürümeye başlamıştı. İnsanlarda gerek siyasi gerekse sosyolojik alandaki değişikliklerin oluşturduğu yıkıntılar onları kadim rasyonel düşüncelerden uzaklaştırmaya başlamış, mistik duygulu daha gaybi inanışlara yöneltmişti. İşte Yunanistan da yaşanan bu siyasi, sosyal ve kültürel karışıklık, filozofları düşüncelerini de alarak Roma ve İskenderiye'ye göç etmeye zorladı. Halk tarafından büyük bir şevk ve iştiaqla dinlenen pek çok dersler verdiler. Böylelikle İskenderiye Yunandan gelen kadim Yunan öğretileriyle doğu düşünce ve mistisizminin buluştuğu yer oldu. Felsefe İskenderiye'de kendisine özgülük, zindelik ve güç veren adamlar yarattı. Doğu düşüncesine doğru gözle görülür bir eğilim gösterdi. Yunan ve Semitik kültürlerin bu yorumunun sonucu, Helen yahut sadece Yunan uygarlığına zıt olarak Helenizm adıyla bilinen sentetik bir uygarlık ortaya çıktı. Helenizm, yalnız İskenderiye ve Suriye'de değil, Batı Asya'da da en üst noktaya kadar yükseldi.²²

Plotinus, M.S. III. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun politik ve kültürel yönlerden çözülmeye başladığı bir dönemde yaşamıştır. Bu dönem; Roma İmparatorluğu'nun dış tehditler ve içteki krizlerle parçalanışına, eski dünyanın kendisine dayandığı değerleri alt-üst eden bir moral, sosyal ve entellektüel karışıklığa şahitlik etmiştir. Politik, ekonomik ve kültürel karmaşanın yanı sıra kıtlık, kuraklık, veba gibi doğal afetlerle, kendisiyle birlikte yaşayanları tedrici olarak ölüme sürükleyen bir dünya tasarımının da uygun portresi çiziliyordu.²³ Kartaca piskoposu Cyprian da bu dönemi şöyle açıklamaktadır:

²¹ Burhan Köroğlu, *İslâm Kaynakları Işığında Yeni Platoncu Felsefe*, (basılmamış doktora tezi), M.Ü., S.B.E., İstanbul 2001, s. 16-17

²² C.A. Kadir, *a.g.m.*, c.I, s.136

²³ Zerrin Kurtoglu, *Plotinos'un Aşk Kuramı*, Bursa 2000, s.26

“Bilinmelidir ki dünya ihtiyarlamış önceki gücü kalmamıştır. Kendi çöküşüne kendisi şahit olmuştur. Yağış ve güneşin eskiye göre sıcaklığı azalmıştır. Yer altı zenginlikleri ise neredeyse bitmek üzeredir. Toprakta verim düşmekte kocalar gelir kazanamamaktadır. Denizci denizlerde, asker kıışlada, doğruluk pazar yerinde, adalet mahkemelerde ahenk dostluklarda, ustalık sanatlarda, disiplin ahlâkta... Bu dünya hakkında karar veren hüküm veren yargı şu ki: Bir başlangıcı olan her şey yok olmaya ; olgunluğa erişen her şey de yaşlanmaya mahkumdur.”²⁴

İmparatorluğun en karanlık dönemlerinden birinin başlangıcına işaret eden, M.S. 235 yılındaki Maksiminus isyanı da eski uygarlığın çöküşünü hızlandırmış ve politik birliğin parçalanmasına yol açmıştır. Plotinus’un düşünce sisteminin ortaya çıkışı tarihsel olarak tam da Maksiminus İsyanının gerçekleştiği bu zamana rastlar.²⁵

“Maksiminus isyanı (235), imparatorluğun birinci ve ikinci yüzyıllar boyunca kendisi tarafından yönetildiği, uzlaştırıldığı, uygarlaştırıldığı seçim sınıfı ve onunla birlikte barış zamanı sanatlarını, Yunan ve Latin kültürünün en iyi kısımlarını yok ederek, yarım yüzyıl süresince kesintisiz devam eden ve imparatorluğu (nüfus bakımından) tüketen, fakirleştiren sonsuz bir iç ve dış savaşlar, felaketler, belalar, açlıklar serisinin başlangıcına damgasını vurdu.”²⁶ Acaba bu dönemin dinî durumu ne idi?

B- DÖNEMİN DİNİ DURUMU

Büyük İskender’in Doğu’ya yönelik büyük fetih girişimi sadece eski, kendi içine kapalı Yunan site devlet biçimlerinin yoğun ve dar hayatını yok etmekle kalmadı, Yunanistan’ın fikri ve manevî hayatında da kesin bir değişme meydana getirdi. Yunan uygarlığının yakın doğuya yayılmasıyla birlikte Yunanlıların ufku büyük ölçüde genişledi, fakat eski site devletlerinin dağılması halkta o zamana kadar yapıldığı gibi, istikrar ve güvenlik için dıştan çok içe bakmaya sevk eden bir tecrit ve köksüzlük duygusu yarattı. Bu durum gerçekten çok hüznü vericiydi. Sadece felsefenin ünlü ezeli problemlerinin çözümlerinin anlamsız olduklarını değil, en azından şimdiye kadar takip edilen teknik ve metotlarla doyurucu bir çözümün de mümkün olmadığını kabul etmeye kadar vardı. Böylece hücumu uğrayan akıl

²⁴ William Ralph Inge, *The Philosophy of Plotinus*, New York 1948, Vol.I, s.25

²⁵ Zerrin Kurtoglu, *a.g.e.*, s.27

²⁶ Zerrin Kurtoglu, *a.g.e.*, s.27

sığınacak yer olarak sadece iman sahasını bulmuş, takip eden dönemde ise bağımsızlığından vazgeçen felsefe ancak teolojinin aleti olmuştur.²⁷

Yaşanan olumsuzluklar, III. yüzyıl insanının ilgisini savaşın, açlığın, salgınların, yok oluşun hüküm sürdüğü bu dünyadan görülmeyen, gelip geçici olmayan bir öte dünyaya çekmiştir. Görünen dünyanın hiçbir çekiciliği kalmamış, insanlar artık saf evrensel ve saf bireysel olanı yani ölümsüzlük ve kurtuluşu aramakta; aradıklarının kötülüğe teslim olan bu dünyada olmadığına inanmaktadırlar. Nitekim felsefe açısından I. yüzyılda şüpheli ve bilinemezci olan atmosfer, II. yüzyılda bir önceki yüzyıla kıyasla dini bir boyut kazanmış ve III. yüzyıla gelindiğinde eski dinsel inanışlar, içerik olarak insanları artık doyurmamaya başlamıştır. Böylelikle M.S. II. yüzyılda serpilmeye başlayan din hareketi III. yüzyıla gelindiğinde öncelikle askerler arasında kabul gören doğulu inanışların bütün sınıflar arasında yaygınlık kazandığı görülmektedir. Buna sebep *“Eski Yunanlıların ölümden sonraki yaşama ait belirli ve umut verici inançları yoktu. Öz değeri olan, insanın bu dünyadaki yaşamıydı”*.²⁸

Dönemin dini anlayışlarını incelerken yüzyıl olarak semavi dinlere de bakmakta fayda vardır. Yahudilik, Hristiyanlık’tan önce gelmiş, dolayısıyla tek tanrıcı anlayış, evrende yer bulmuştur. Tarihsellik açısından her ne kadar durum böyle gözüксе de tek tanrıcı anlayış Hristiyanlık’la zirveye ulaşmıştır. Çünkü Yahudilik, Yunan felsefesinin Tevrat ile telif edilebileceğini iddia eden ve bu yönde girişimlerde bulunan Philon’un gayretleriyle ne kadar ünlenirse ünlensin Yahudiliğin yeryüzünde tek bir kavme yönelik oluşu sebebiyle Hristiyanlık kadar sempati toplayamamıştır. Bir yanda bir dinin bir kavme yönelik oluşunu iddia eden Yahudilik; diğer yanda tek tanrıcı inancı evrenselleştirmeye çalışan Hristiyanlık bulunmaktadır. Tarihi açıdan realite böyle görünse de Roma İmparatorları kendi eski tanrılarını bir anda yok sayan, boşa çıkaran bir inancı hoş görmemişlerdir.

Ayrıca III. yüzyıl batıl inançların, büyü’nün, astrolojinin yeniden neşvünema bulması için en uygun zamandı. Bu dönem de temelleri atılan irrasyonalist inanışlar, bir yüzyıl sonra yani IV. asırda doruk noktasına ulaşmış, büyü, kehanet, mucize en çok rağbet gören dallar arasında yer almış, dönemin tahtına astroloji oturmuş, büyü

²⁷ C.A. Kadir, *a.g.m.*, c.I, s.135

²⁸ Zerrin Kurtoğlu, *a.g.e.*, s.28-29

pratikleri ve kadercilik tüm bunlara ilave olarak sosyal ve kültürel yaşamın hakim anlayışı haline gelmiştir. Bu düşünce akımının beslendiği kaynaklar nelerdi? En çok hangi akımdan etkilenmiştir?

C-YENİ EFLATUNCU FELSEFENİN KAYNAKLARI

Plotinus, diğer tüm filozoflarda olduğu gibi kendinden önceki düşünürlerden etkilenmiştir. Yeni Eflatunculuk adından da anlaşılacağı gibi hareket noktasını Platon'un oluşturması doğaldır. Çünkü Platon, o devre kadarki filozoflar arasında mistik tarafları en kuvvetli olan bir düşünürdür. Özellikle Platon felsefesinin son dönemleri mistik karakterin yoğunluk taşıdığı dönemdir. Ama bunun yanında Yeni Eflatuncu felsefe, Aristoteles ve Stoa gibi birçok felsefe akımından da etkilenmiş, motifler edinmiştir. Buna örnek olarak şu pasaj verilebilir:

“Platon üçlü bir şehir kurdu. Bütün ilk varlıklar her şeyin kralına dayanırlar. İkinciler ikinci ilke tarafından, üçüncüler üçüncü ilke tarafından içerilirler. O (Platon) aynı zamanda, Akılsal-İlkeyi kastederek Neden'in bir yaratıcısı olduğunu öğretir. Çünkü Akılsal İlke, onun bize anlattığı gibi ünlü kap içinde ruhu meydana getiren Yaratıcı'dır. Nedensel ilkenin yani ilahi zihnin yaratıcısı ise, ona göre, Akılsal-İlke'ye ve varlığa aşkın olan iyidir. O aynı zamanda, ilahi Zihin'e ve varlığa işaret etmek için sık sık “İdea” terimini kullanır. Böylece Platon Akılsal-İlke'nin İyi'den, Ruh'un Akılsal-İlke'den meydana gelme düzenini bilir. Bu öğretiler, bu nedenle hiçbir yenilik içermez, bu güne ait buluşlar değildirler. Uzun zaman önce, örtük bir tarzda da olsa ifade edilmişlerdir... Daha eskilerde Parmenides de Varlık'ı Akılsal-İlke ile özdeşleştirmekle, Gerçek Varlık'ı duyu alanından ayırmasına rağmen, benzer bir öğretiyi kabul etti...Platon'un Parmenides'i, tam anlamıyla saf bir birlik olan bir İlk Bir, Bir-Çok olan bir ikinci Bir ve Bir-ve-Çok olan bir üçüncü Bir arasında ayırım yaptığı için daha doğrudur; böylece o, bizim Üç Doğa (hipostaz)tezimizle uyum içindedir.”²⁹

Plotinus 'un düşünce sisteminin genel karakteristiği; her türlü maddi olana karşı duyulan bir aleyhtarlık teşkil eder. Aristoteles'den sonraki felsefenin, gerek

²⁹ Plotinus, tercümesi için *The Enneads* (Translated by Stephen MacKenna), London 1991, V,1,8 Ennead; Yunancada “dokuzluk” demektir. Enneadlar, herbiri dokuzar tez içeren altı kitaptan oluşmaktadır. Buradan itibaren, Enneadlar'a ilişkin kaynak gösterirken, her seferinde sıra ile kitap, tez ve pasaj numaraları verilecektir. Zerrin Kurtoglu a.g.e., s. 65

Stoa'nın gerek Epikürcü düşüncenin, genel anlamda materyalist bir rengi olduğunu biliyoruz. Her iki okul da, Sokrates'ten önceki felsefede olduğu gibi realiteyi “maddi olanda” buluyordu. Bir farkla; Stoahılar bir panteist materyalizme taraftardılar yani alemin içi ruhla dolu olan maddi bir şey olarak anlıyorlardı. Oysa Epikürcüler tam manasıyla materyalisttiler. O halde Stoa ve Epikürcü okullar, maddi olmayan “idealar” alemini kabul eden Platon'la tam bir zıtlık halindedirler. İşte Eflatun'un idealizmine dönen Plotinus'un, materyalizm karşıtlığını seçeceği gayet doğaldır.³⁰

Aristoteles, bu konuda şöyle diyor: İlk olarak felsefe ile uğraşanların çoğu bütün nesnelerin ilk temelini yalnız madde şeklinde olduğunu sanıyorlardı; kendisinden varolan bütün şeylerin çıktığı ve ilk olarak ondan meydana geldiği ve yok olarak sonunda ona döndüğü şeye-temel varlık olduğu gibi kalıyor, sadece halleri değişiyor- öge diyor, bunun varolanların ilk başlangıcı olduğunu söylüyor ve bundan dolayı, bu şekildeki yaratılış olduğu gibi kaldığından, hiçbir şeyin meydana gelmediğini, hiçbir şeyin yok olmadığını düşünüyorlar... Ayrıca ilk temel maddenin sayısı konusunda da uzlaşamıyorlar, ilk bu konuda söz söyleyen Thales, su diyor, bir başkası sayısı ve miktarı hakkında fikir ileri süremeyeceği havayı temel madde yerine koyuyor...³¹

Plotinus, tüm bu metinleri okumuş veya ders olarak işitmişti. Muhtemelen her şeyin temeline maddeyi koyarak bir çıkmaza ulaşılabilceğinin sağlamasını yapan Plotinus, ruhu devreye sokmuş, Aristoteles'in aşağıdan yukarıya kademe kademe olgunluğa erişme ile çıkan basamaklarını yukarıdan aşağıya sudur teorisi ile indirmiştir. Ayrıca hiçbir fonksiyonu olmayan ilk muharrik fikrini benimsemeyen Plotinus, sanki ilahi dinlerde gibi özellikler vererek genel varlık fikrinden uzak tuttuğu Bir görüşünü inşa etmiştir. Bir'e çeşitli sıfatlar atfederek onu bir çok olağan fiilden soyutlamış, O'na düşüncesinde ayrı bir yer vermiştir.³²

Yeni Eflatuncu felsefe ve bu felsefeyi temsil eden okullar ile onların temsilcileri dikkatlice incelendiğinde bu düşüncenin sadece Yunan veya Roma kültürünün ürünü sayılmasının yanlış ve tek taraflı bir değerlendirme olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Yeni Platoncu düşüncenin ürünlerini ele aldığımızda, bu düşünce

³⁰ Ernst von Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri I İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi* (çev. Macit Gökberk), İstanbul 1943, s. 216-217

³¹ Walther Kranz, *Antik Felsefe* (çev. Suad Y. Baydur) İstanbul 1994, s. 28-29

³² Ernst von Aster, *a.g.e.*, s. 221

sisteminin, o dönemde devralınan Yunan ve Helenistik fikir mirası ile Mısır ve Mezopotamya'dan gelen Doğu felsefe ve inançlarının adeta bir sentezi, rafine edilmiş ve yeniden yorumlanmış bir hali olduğunu görebiliriz.³³

Eklektik karakterli Yeni Eflatuncu felsefe, içerisi nde yeşerip büyüdüğü İskenderiye çevresinin bütün fikri birikimini kullanmış, bu bölgenin yüzyıllar boyunca içinde barındırdığı bütün felsefe, din ve gelenekleri adeta yoğurarak dönemin insanına bir hayat anlayışı ve dünya görüşü sunmaya çalışmıştır.

Yeni Eflatuncu düşünce sistemini incelemeye çalışmak hem zevkli hem de keyif vericidir. Ancak araştırmacısının önüne, birçok felsefi ekol ve akımı çıkarır. Tüm bunları incelemek, görüşler arasında uzlaşan veya da bağdaşmayan kısımları bulup tespit etmek kişiye bilmediğini öğretir, eksikliğini tamamlar.

³³ Burhan Köroğlu *a.g.t.*, s. 21

İKİNCİ BÖLÜM

I-PLOTİNUS'TA BAZI DİN FELSEFESİ PROBLEMLERİ

A- VARLIK TEORİSİ

Oluş ve yok oluşun karşıtı olarak, kalıcı olan, gelip geçici olmayan şey, diğer bir tarifile bütün varolanları içine alan en genel kavram³⁴ diye tanımlanan varlık kavramı Plotinus'ta daha ince ve ayrıntılı şekil bulmuştur.

Plotinus, varlıkla ilgili düşüncelerini birbirine bağlantılı bir sistem içinde ortaya koyar. Bu sistemi ortaya koymakla, açıklamakla diğer konulara da ışık tutulur. Plotinus'un metafizik alana ait bütün düşünceleri sudûr teorisi diye meşhur olan sistemin analizinden anlaşılır. Plotinus'ta tinsel gerçekliğin farklı basamaklarının meydana gelmesine hizmet eden kozmik hareketin yönü Mutlak Birlik'ten çokluğa, başka deyişle Monad'dan “dyad”a doğrudur. “Dyad”, Bir'in çokluğa düşmeden önceki ara aşamasını oluşturan, Birlik ile çokluğun bir arada bulunduğu tinsel yaşamın ikinci düzeyidir.³⁵

Plotinus'a göre, Bir'in özelliklerine bakıldığında O'nun için “mevcut” diyemeyeceğimizi, çünkü “mevcut”un bizzat kendisi olduğu, O'na “iyi” denilemeyeceğini, çünkü O'nun bizzat “iyi” olduğu şüphesizdir. Plotinus'a göre Bir'in basit olduğu, yani bileşik olmadığı, O'nun bileşik olmasının Bir'i diğer varlıklarla aynı konuma getireceği muhakkaktır.

Filozofun, Bir'e verdiği bu denli önem ve bir çok özellik sonucu Plotinus'un Bir'i doygun bir duruma gelmiştir. Yani artık Bir her yönden mükemmeldir. Bu mükemmellik sanki bir bardağın suyla dolup taşması gibi Bir'den taşmaların başlangıcını teşkil eder. İngilizce Enneadlar dan faydalandığımız için Bir'in aşırı doygunluğu sonucu, Plotinus'un Intellectual-Principle adını verdiği yaygın olan felsefi isimlendirme ile Nous-Zekâ-Akıl tabakası doğmuştur.

Plotinus'a göre varlıkların başlangıcı Bir'dir. Çünkü Bir'in olmaması, varlıkların da yokluğunu gündeme getirir. Varlıklar birlikten ayrıldıkları zaman varlıklarını kaybederler. Mesela; ordu, topluluk, koro gibi kelimeler ancak bir ordu,

³⁴ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul (ts), s. 189

³⁵ Zerrin Kurtoğlu, *a.g.e.*, s.78

bir topluluk, bir koro gibi birliğe sahip iseler varlıkları gerçekleşir. Yine ev ve gemi gibi kavramlar da bir ev ve bir gemi hâline geldikleri zaman varlık durumundadırlar.³⁶

Plotinus'un yaptığı bu akıl yürütmeden şu sonuca varılır: Varlıklar ancak yüklem olarak "bir"e sahip oldukları zaman gerçeklik kazanırlar. Çünkü sadece gemi veya ev denildiği zaman varlık sahasına gelmeleri mümkün olmaz. Ama onları kavram olmaktan çıkarıp, varlık olduklarına delâlet eden herhangi bir işaret kullanıldığı takdirde, o kavramların bizzat varlık oldukları anlaşılır. Plotinus, varlık hakkındaki düşüncelerini açıklamak için bu gibi farklı yollara başvurmuştur. Onun verdiği ev ve gemi ile bir ev ve bir gemi örneği, varlığı zihinden gerçek hayata taşımak, onu niteleyip somut bir hale getirme gayretidir.

Alem, Bir'den nasıl vücuda geldi? Bu probleme, Plotinus'tan önceki düşünürler düalizmle çözüm aradılar. Onlar Alemin yaratıcısından ayırdılar. Ancak düalizm, probleme cevap olmaktan ziyade başka problemleri de peşinde getirdi. Plotinus bu soruyu, Alemin Tanrı'dan özde değil, fiilde farklı olduğunu söyleyerek cevapladı. Alem Tanrı'dır, fakat Tanrı Alem değildir. Şayet Tanrı alem olsaydı alemde ki varlığın çokluğundan dolayı Tanrı'nın Bir'liği bozulacaktı. Filozof, bu konuyu sudur teorisiyle açıklamaya çalışır çünkü kendince konunun çözümü sudurun açılımındadır. Plotinus, benzetme ve istiarelere baş vurmaksızın bu türemeyi açıklamanın çok zor olduğunu gördü. Hem Nous, hem de nefis Bir'den kendiliğinden ve zorunlu bir hayat akışı ile meydana gelmişti.³⁷ Bu oluşun da mantıklı bir izahını yapmak durumunda hissediyordu.

Plotinus varlıkların sıralamasını ve varlıklar arasındaki hiyerarşiyi ışık örneğini vererek açıklamaya çalışır. Bir, her yerde bulunuyorsa ve her şey kendisinde mevcutsa, varlıkların ayrılığı ve bu ayrılığın ikinci, üçüncü gibi farklı şekillerde sıralandırılmasının sebebi nedir? Bu bir nevi ışık gibidir. Açık ve seçik, çıplak gözle net olarak görülen bir nesnenin gölgesi de ondan bize gelen ışık da net olacaktır, ama uzaktan çok bulanık, sisli görünen bir nesnenin gölgesi de ondan bize aksedecek olan ışık da bulanık görünür netliği söz konusu değildir. Varlıklar arasındaki bu farklılık

³⁶ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 9, 1

³⁷ C.A. Kadir, *a.g.m.*, c.I, s. 144-145

yer konusunu içine almaz. Plotinus, insan bedenindeki duyuların ve organların yaptığı işlerde ise böyle bir ayrıma gitmez. Çünkü varlıkların uzaklık yakınlık gibi durumları vardır ama insan bedenindeki her şey yerli yerindedir birinin gözü kolunda olup diğerinin gözü bacağında değildir bunun için görüş ve duyuş mesafesi her sağlıklı insanda aynıdır. Gözün görmesi, burnun kokuyu alması gibi yetenekler hepsinde de aynı yerde olur, farklı yerlerde değil, yani göz ve kulak insanda hep aynı yerlerdedir, farklı bölümlerde değildir.³⁸

Bir'den ilk taşan Nous tabakası çok karmaşık, girift bir yapıya sahiptir. O, Bir'in suretidir ve O'nu kavramak ve kuşatmak için O'na yönelir. Bu dönüşle o, Nous (Akıl) olur. Plotinus'da bir idealar alemi düşüncesi kendinden önceki atalarında olduğu mevcuttur. Ama bunun yeri farklıdır. Bir'den taşan ilk şeyde idealar alemini görür ve öyle olduğunu savunur. Nous, kendisinde idealar alemini içerir. Sonuç olarak idealar Nous'ta içkindirler ve onun dışında var olamazlar. Plotinus'un İlk Neden'in değişmeden kalabilmesi için bir sudûra gerek duyduğu açıktır. Fenomenler dünyasının gerisindeki hakikat Nous'tur. Algılanan nesneler yalnızca gerçeklerinin gölgeleridir.³⁹ Plotinus, bir soruyu cevaplamaya çalışırken birçok soruya da kapı açmıştır. Ona göre, Bir mükemmeldir diye söylemiştik, öyle ki bu mükemmellik O'nda taşmayı meydana getirmiştir. Ama düşünce sistemi içerisinde en önemli unsur olan idealar alemi Bir'de değil de Nous'da içkindir. Bu içkin olma durumu Nous'a bir artı getirip Bir'e ise bir eksiklik getirmez mi? Ayrıca varlıkların asıllarının taşıkları Bir'de olması gerekmez mi? Bu ve bu gibi sorular çalışma boyunca sorulacak, filozofun sistem ile ilgili sorunları dile getirilecektir.

Varlığın kademeler silsilesinde yukarıdan aşağıya doğru inildiğinde, Bir'den sonra ikinci kademeyi Nous tabakasının teşkil ettiğini yukarıda söylemiştik. Bu ikinci kademe artık ulûhiyetin arz ettiği mutlak birlikten mahrumdur. Çünkü idealar sahasına artık çokluk girmiştir. Yalnız idealar alemindeki çokluk, zaman ve mekan içinde bulunan bir çokluk değildir. Bu yüzden idealar sabit kalır, ezeli ve ebedi olurlar. İdealar devamlı faaliyet halindedirler. Tesirleri her daim hissedilir. Yalnız, ideaların müessir olması başka türlüdür. Onlar her türlü faaliyetin ezeli ve ebedi modellerini teşkil ederler. Plotinus'a göre yalnız bir takım iyi fiiller yoktur, aynı

³⁸ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 4, 11

³⁹ C.A. Kadir, *a.g.m.*, c.I, s. 145

zamanda bir iyilik idesi de vardır. Sadece münferit daireler değil, aynı zamanda bu münferit dairelerin kendisine az veya çok yaklaştıkları bir daire idesi de mevcuttur. Bütün eşya için mevcut olan idealar zamanın içinde değil, üstündedirler. Bu itibarla ideaların ezeli ve ebedi oluşu ruhun ebediline benzemez. Yalnız bunlar insan zihninin mahsulü olmayıp, Nous'a has olan düşüncelerdir veyahut da Plotinus'un düşünceleri ile söylenecek olursa, idealar, ruh sahasının üzerinde bir kademe olan Nous'un düşündüğü fikirlerdir.⁴⁰

Plotinus'ta varlık konusu ileride sudûr teorisinde geniş bir şekilde ortaya konacaktır. Işık ile karanlık, Bir ile madde (yokluk) karışmaktadır.⁴¹ Madde, varlık basamakları içinde en aşağıyı yani teşkil ettiği için yani, Bir'e çok uzak olup O'ndan nasip alamadığı için kötüdür. Bu değerlendirmesi sonucu, Plotinus maddeyi alemin kötü tarafı olarak görür.

Ayrıca Plotinus'a göre varlıkların mekânlarında büyüme küçülme olmaz. O, bir bedenın zaman içinde uzamasının, büyümesinin yine o bedene katılacağını reddederek, büyüyen uzayan varlığın ayrı bir varlık olduğuna inanır.⁴² Çünkü ona göre büyüyen ve gelişen organ yine aynı kütle içinde kalmaktadır. Ayrı bir varlık veya nesne oluşturmamaktadır.

Plotinus'un fikirleriyle kökleşen Neoplatonizm, diğer adıyla Yeni-Eflâtunculuk akımı adından da anlaşılacağı üzere Antikçağ düşünürü Platon'un düşüncelerinden izler taşımaktadır. Düşünce tarihinde “mağara istiaresi”⁴³ ile kendine önemli bir yer edinen Eflâtun'un “ide” görüşünü Plotinus özet olarak şöyle yorumlamaktadır:

Plotinus herşeyden önce Bir'i tanıtmaya çalışır. Bir'in düşünen olmadığı çünkü “düşünmenin” ona bir sınır, bir eksiklik getireceğini söylemektedir. Öyle ise o, bu alemdeki çokluğu, var olanları nasıl açıklamaktadır? Plotinus bunu ışık metaforu ile vererek açıklamaya çalışır. Nasıl ki, bir merkezden birçok ışık çıkıyorsa ve hepsi de ayrı daireler oluşturuyorsa, varlık da böyledir.⁴⁴ Bir merkezden birçok

⁴⁰ Ernst von Aster, *a.g.e.*, s. 220-221

⁴¹ Kâmıran Birand, *a.g.e.* s. 126

⁴² Plotinus, *a.g.e.*, VI, 4, 13

⁴³ Bu konuda Bkz. Platon, *Devlet* (çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz), İstanbul 1992, s. 199

⁴⁴ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 5, 5

ışık çıktığı gibi, Bir, birçok varlığın taşıdığı yerdir. Tıpkı ışık gibi, Bir'den bir anda bir çok varlık taşmaktadır.

Plotinus'a göre varlık, hiçbir zaman basit değildir. İster tabiata ait bir varlık olsun, isterse bir sanat ürünü olsun, hepsi bileşiktir. Hatta bazıları daha karmaşıktır. Mesela; insan, ruh ve bedenin bileşimidir. Cisimlerin bileşiminde ise dört unsur bulunmaktadır. Unsurların her biri ise bir madde ile bir formdan oluşmaktadır. Çünkü madde yalnız başına herhangi bir şekle sahip değildir. O halde formun kaynağı nedir? denildiği zaman Plotinus, bu konuyu ruhla bağlantı kurarak açıklar.⁴⁵ Çünkü bir merkezden bir anda çıkarak birçok ışığın yeryüzüne ulaşması gibi Bir'den de çıkan (taşan) varlıklar da ilk etapta ruhlardır ve alemde her birine canlı bir varlık karşı gelir⁴⁶, diyen Plotinus'a göre varlık ikiye ayrılır; biri bizzat aktif, bölünmüş, değişen varlık; diğeri de değişmeyen, zaman-mekan kavramlarına tabii olmayan ezeli varlıktır.⁴⁷ O da ancak, Bir'dir. Plotinus, sistemini açıklamak isterken sıklıkla ışık örneğine başvurmuştur. Oysa ışık örneği ile her zaman konuya açıklık getireceğini düşünen filozof, bazı bölümlerde ise çelişkiye düşmüştür.

Plotinus varlığın bilinip-bilinemeyeceği konusuna şöyle açıklık getirir: Cisimlerin gerek kendiliğinden, gerek tesadüfle yönetildiğini düşünenler yanılmaktadır. Cisimleri bizzat ruha kadar yükselerek düşünmek ve cisimlerden ayrı olarak bir mâhiyetin bulunduğunu -Bir'i- unutmamak gerekir.⁴⁸ Şimdi de bu düşünce sisteminde tanrı anlayışı nasıldır? Konuya bakışı irdelemeye çalışalım.

B- TANRI ANLAYIŞI

Plotinus'un felsefesinin temel noktasını Tanrı anlayışı oluşturur. Filozof, Tanrı'yı "Bir" diye isimlendirmektedir. İlerleyen konularda bu isimlendirmenin gerekçelerinden bahsedeceğiz.

Her düşünürün ana neden veya arke sıfatı atfettiği bir varlık ya da varlıklar ilkçağın başlarından beri olagelmıştır. Düşünce tarihinin başlangıcını oluşturan düşünürler henüz evreni oluşturan, hareket veren veya yaradan bir şey veya şeyler

⁴⁵ Plotinus, *a.g.e.*, V, 9, 3-4

⁴⁶ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 4, 3

⁴⁷ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 5, 2

⁴⁸ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 9, 1; Ayrıca Bkz. Samuel Enoch Stumpf, *Philosophy History&Problems*, New York 1994, s. 127

ortaya koyamamış, bu fikir olgunluğuna erişememişlerdi. Bütün dallarda olduğu gibi felsefede de gün geçmediki daha düzeyli bir fikre ulaşılmasın. Böylelikle Milet sınıfının eski Yunan'daki arke düşüncesi, her şeyin temeline “ana madde” koyma telâkkisi, Aristoteles'te İlk Muharrik görüşüne dönüşmüş Plotinus'ta ise daha olgunlaşmış bir şekle ulaşmıştır. Plotinus, Tanrısını “Bir” diye isimlendirmiş, Ondan eserinde “Bir” diye bahsetmiştir. Plotinus'un orijinal Tanrı anlayışı, kanıtı ve Tanrı'nın isimlendirilişi şöyledir;

Plotinus'a göre, Tanrı ne, burada ne de başka bir yerdedir. Tanrı fikrine sahip olan herkes -kendi kanaatine göre- Yüce Tanrı veya tanrıların her yerde bulunduğu zannındadırlar. Çünkü akıl yürütme bunu böyle kabul etmenin zorunlu olduğunu ortaya koyar. Bir Tanrı evrene şekil verdiğine göre, her yerde ve her zamanda bulunmak durumundadır. Tanrı her yerdeyse bölünemez, yoksa her yerde bulunamaz, bölündüğü takdirde her parçasının Tanrı olması gerekir ki, o zaman bölünen parçaların bütün olma özelliği kalkar ve ortaya çokluk çıkar ve her yer tanrılarla dolardı. Ayrıca bu parçalardan dolayı Tanrı'nın bir cisim olması da kaçınılmaz hâle gelirdi. Eğer bu akıl yürütmeden böyle bir imkânsızlık çıkarsa, sonuç apaçık ortaya çıkmaktadır: İnsan için Tanrı'yı düşünmek hem bütün olarak var olan, hem de her yerde bulunan bir varlığı düşünmek demektir.⁴⁹

Plotinus, Tanrı'yı Bir diye isimlendirmiş ve bu isimlendirmeyi de şu şekilde açıklamıştır: Aslında O'na hiç bir isim uygun değildir ve yakıştırılamaz, ama mutlaka bir isim vermek gerekiyorsa O'na “Bir” adını vermek uygundur. Buradan hareketle O'nun bire yüklem olarak sahip olduğu anlamı çıkarılmamalıdır.⁵⁰ Etienne Gilson'a göre “Eğer Bir olmadan hiçbir şey var olamayacaksa, bütün evrenin varlığının ezeli olarak varolmaya devam eden “Bir'e” veya Bir'liğe dayanması zorunlu olarak kaçınılmaz olur”.⁵¹ Bu Plotinus'a göre Bir adını alır. Bu adın bizi bölünmez bir kavrama götürmesi ve ruhumuzu onunla birleştirmesi için bu isim verilmiş, sayısal bir birlik ve nokta anlamı ihtivâ etmesi düşünülmemiştir.

Plotinus'ta Tanrı kanıtı ise: Tanrısal gücün sonsuz olduğu ve sınırlı olmadığını söylemesidir. Buna göre Tanrı asla eksik değildir, Onun eksik olduğunu

⁴⁹ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 5, 4

⁵⁰ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 9, 5

⁵¹ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe* (çev. Mehmet S.Aydın), İstanbul 1999, s. 51

düşünmek bile Ona bir noksanlık ekler ve gücünden dolayı her şeyde mevcuttur. Şayet Bir’de herhangi bir eksiklik söz konusu olsaydı, bu onun gücünün sınırlı olduğu anlamına gelirdi. Evrene şekil veren, her yerde ve her zamanda bulunan bir şey için bu da imkansız bir akıl yürütmedir. Çünkü Tanrı için bir sınır düşünmek mümkün değildir.⁵² Plotinus’un üçüncü ve burada zikredeceğimiz son Tanrı kanıtı ise şöyledir:

Tanrı’nın yanında bir varlık daha olsaydı, hep Tanrı’nın yanında olup O’na bağlı kalacaktı, Onunla birlikte hareket edecekti. Bu birliktelik Bir’in yanındaki varlığın ayrı bir varlık olmadığı, bu bağlılıkla Tanrı’nın tek olduğu, birliği ortaya çıkacaktı. Tanrı’dan ayrı bir varlık, ayrı bir Tanrı düşünülünce de Tanrı’nın tek olduğu fikri ortadan kalkar. Bu düşüncenin imkânsız olduğu aşikârdır.⁵³

Plotinus’a göre Bir hakkında, aklen tasvir edilip kesin bir yargıya ulaşmak mümkün değildir. Çünkü Bir, sayısal bir ve nokta mânâlarından çok uzaktadır. Ruh, aşağıdan yukarıya varlık kademeleri arasında yol alırken, sonlunun bir diğer sonluya, bölünebilirin de bir diğer bölünebilire ulaştığını görür. Böyle devam edip giden silsilenin en son noktasında ise bir bölünmeyene ve sonsuza varır, bu en küçük madde anlamındaki bölünmeyen değil, boyutları söz konusu olmayan, güç bakımından bölünmeyen ve gücünün sınırı olmayan bir şeydir.⁵⁴ Plotinus şu sözleriyle Bir hakkındaki düşüncelerini bir nevi özetlemektedir: “Biz O’nu ne kadar tasavvur edersek edelim O bizim tasavvur ettiğimiz bütünden ve birlikten daha fazladır”,⁵⁵ demektedir ve Bir’in yeterlilik, bağımsızlık ve yetkinlik niteliklerine en yüksek derecede sahip olduğunu söylemektedir.

Plotinus’a göre, cevherin bir olmak için kendine ihtiyacı vardır, ancak Bir kendine bile muhtaç değildir. Çünkü O, bizzat kendidir. Çokluk olan varlık, parçalarının hepsine muhtaçtır ve bileşenleri, bir bütünü oluşturmaları açısından diğer bileşene ihtiyaç duyar. Böyle bir varlık hem bütününde hem de parçalarında kusurludur. Oysa Bir her şeyiyle bağımsızdır, ne var olmak, ne iyi olmak, ne de bir yer işgal etmek için bir yardım arar. İyilik onun ârazı değil, O’nun bizzat kendisidir.

⁵² Plotinus, *a.g.e.*, VI, 5, 4

⁵³ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 5, 4

⁵⁴ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 9, 5

⁵⁵ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 9, 6

Ayakta duramama gibi bir sıkıntısı olmadığı için her hangi bir yerde sabitleşme gayreti yoktur,⁵⁶ diyerek Plotinus Bir'in özelliklerini sıralamaya başlar:

Plotinus'a göre Bir, mükemmeldir. Kendisi herhangi bir güzelliğe sahip olmadığı halde bütün güzelliklerin kaynağı, kendisi herhangi bir iyiliğe sahip olmadığı halde bütün iyiliklerin kaynağıdır, her şey ondan meydana gelmesine rağmen onu herhangi bir şey meydana getirmemiştir. Bir, bir güçtür ve gücü itibarıyla da sonsuzdur. Bunun ispatı da O'nun bütün başka şeylerin sebebi-nedeni olan şey olmasıdır. Çünkü diğer varlıklardan türetmek (sudûr) gücüne sahip olan başka hiçbir varlık yoktur. Buna göre bir şeyin ilkesi her zaman o şeyden daha basittir. Duyulur (bu) dünyayı meydana getiren varlık, bizzat dünyanın kendisi değil, zekâ ya da düşünülür dünyadır.⁵⁷ Plotinus'un Bir'i her şeyden münezze kılma gayretleri bazen sistem içinde ciddi soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Çünkü bir şey, hem kaynak olacak, hem de kaynağı teşkil ettiği şeyden uzak ve alakasız olacak? Hem iyiliğin kaynağı olacak hem iyilik sıfatı kendisinde bulunmayacak? Bunlar Plotinus düşüncesine yönelik sorulabilecek sorulardan birkaç tanesi...

Plotinus, Bir'i anlatmak, O'nun özelliklerini açıklayabilmek için bir çabaya girişmiş, O'nun ne olduğunu açıklarken ne olmadığı hakkında bilgi vermeden geçmemiştir. Bir, düşünülebilen her şeydir ve kendisi dışındaki hiçbir şeye dahil değildir. Her şey sanki O'na döner ya da O'na dönmek için can atar. Bir, herhangi bir şey aramaz, hiçbir şeye sahip değildir ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Bundan dolayı Bir, yetkin bir varlıktır.⁵⁸

Plotinus, Enneadlar'ın Birinci kitabının ikinci bölümünü "erdem" konusuna ayırmış ve bu kısımda Bir'in erdem bağlamında özelliklerinin olup olmadığını tespit ederek, insanın bu özelliklerle Bir'i tanımasından bahsetmiştir. İtidal, cesaret gibi özellikler Bir'de bulunmamaktadır. Çünkü O'nun varlıklar içinde korkacağı bir şey yoktur. Onun için cesaret yoktur. Bir'de herhangi bir zevk de yoktur ki bu O'nun

⁵⁶ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 9, 6; Plotinus'un, Bir hakkındaki görüşlerini kapsamlı olarak V. ve VI. kitaplarda bulabiliyoruz.

⁵⁷ Plotinus, *a.g.e.*, V, 3, 15 vd.

⁵⁸ Plotinus, *a.g.e.*, V, 2, 1

istek, arzu duymasını önler, onun için Bir’de itidal da yoktur.⁵⁹ Plotinus’un verdiği bu açıklamalara göre biz erdem konusunda Bir’e benzeyebilir miyiz? Ya da benzerlik ne ölçüde olur? Bu sorunun cevabını Plotinus bir metaforla açıklar:

Ateş herhangi bir şeyi ısıtmış olsaydı, o ateşi ısıtacak bir başka ateşin olması gerekmez miydi?⁶⁰ diyerek Plotinus, Bir’deki erdem ile insandaki erdem arasındaki bağı, ateşle onu tutuşturan bir önceki ateş arasındaki bağa benzeterek açıklamıştır. Nasıl ki tutuşturan ateş, tutuşandan daha kuvvetli ve daha önce ise, insandaki erdem de Bir’in erdeminden daha az ve daha sonradır.

Aslında Plotinus’un gayesi Bir’den bahsederken O’nun yanında insandan örnekler vererek Bir ile insanın bir noktada buluşmasını veya insanın Bir’e nasıl ulaşabileceğini göstermeye çalışmaktır. Çünkü Plotinus’un Bir’i var olan her şeyin kaynağıdır. Bir, diğer monoteist büyük dinlerdeki Tanrı anlayışı ile karşılaştırıldığında âlemi iradesiyle -ortada hiçbir şey- yokken yaratan Tanrı değildir. Bununla birlikte İlkçağ düşünürlerinde ortada hazır malzemeye şekil veren, ivme kazandıran “İlk Muharrik” de değildir. Buna göre Bir, her şeyin kaynağı, mevcûdiyetin ta kendisidir. Acaba Bir’in alemle münasebeti var mıdır, ne ölçüdedir?

C- TANRI-ÂLEM İLİŞKİSİ

Plotinus, bütün eski Yunan felsefe okullarının özellikle de Aristoteles ve Platon okullarının başlıca öğretilerini çok iyi bilmekteydi. O, bütün gayreti ile Numenius’un eserlerini okumuş ve etkisinde kalmıştır. Bu durum Plotinus’un eserinde görülen karışıklıklara ve zihni gerginliklere cevap teşkil eder. Plotinus’un miras olarak devraldığı son derece karmaşık gelenekleri sentez edip ayrıştırmak, hiç de kolay bir iş değildi. Onun felsefesinde kozmik ve dini olmak üzere iki amaç vardır. Plotinus aynı zamanda manevi hayata da rehber olarak hizmet edecek gerçekliğin tam bir açıklamasını vermeye çalışmıştır. Kozmik anlamda ise Plotinus düşüncesi biri düşen, diğeri yükselen iki hareketi içeren düzenli hiyerarşik bir bütündür. Birincisi, daha yüksek olanın daha aşağı olanı meydana getirdiği otomatik bir türeme sistemidir; ikincisi ise, nefsin kendisi ile İlâhi kaynağa yeniden kavuşacağı bir geri dönüş hareketidir. Birincisi, birlikten çokluğa doğru bir

⁵⁹ Plotinus, *a.g.e.*, I, 2, 1

⁶⁰ Plotinus, *a.g.e.*, I, 2, 1

harekettir. İkincisi bunun aksine çokluktan birliğe doğru bir çıkıştır. Plotinus, bazen biri bazen de diğeri üzerinde durur, dili döndüğünce açıklamaya çalışır.⁶¹

Plotinus'un Tanrı ve âlemle ilgili görüşleri, zihinlerde bazı sorular uyandırmaktadır. Bu sorunlardan bazıları şunlardır:

Bir'in tek olması ve ondan çokluğun nasıl çıkacağı meselesi Plotinus metafiziğinin başlıca problemidir. Bu konuya ilâve olarak varlıkların madde ve cisim olarak ayrılmaları, maddenin en aşağı kademeyi temsil etmesi ve maddenin de temelinde unsurların bulunması; kendisinde kesret bulunmayan Bir'e göre nasıl yorumlanmalıdır? Kendisinde düşünme yeteneği bulunmayan Bir'den düşünen varlık, özellik olarak da basit diye vasıflandırılan Bir'den bileşik nitelikte olan varlık aleminin meydana gelişi nasıl açıklanmalıdır?

Bir'den meydana geliş nasıl olmaktadır? En son varlık kademelerinden olan madde ve unsurlara gelinceye kadar olan varlık mertebelerinin sıralaması ve idealarla bağlantısı nasıl açıklanmaktadır? Bir, düşünmüyorsa insan ve insan ruhunun evrendeki oluşum süreci nasıl açıklanır?

Plotinus'un düşünce sistemi, Tanrı ve varlığın meydana geliş süreci anılan başlıklar altında açıklamaya çalıştık. Bir çok şeyden münezzeh olan Bir, O'nun altında ise temaşa sonucu oluşan Nous tabakası bulunmaktaydı. Ruh ise kademeler arası geçiş özelliğine sahipti. Varlık kademeleri arasındaki durumu ise Plotinus'a göre, cisimler sahası altında bir de madde kademesi vardır. Gelip geçici olan eşya nereden gelip, nereye gidiyor sorusu ise Plotinus'ta şöyle yanıt bulur; cisimler maddeden meydana gelirler ve tekrar maddeye geri dönerler. Madde ise Yeni Eflatuncu düşüncede her türlü gerçeklikten mahrum olan, diğer bir söylemle bir "hiç" olan şeydir. Ayrıca madde bir birliktende mahrumdur. Maddenin hiçbir tesiri ve faaliyeti yoktur. Onun için "hiç" olarak nitelendirilmiştir.⁶²

Plotinus, varlık sıralamasını birçok özelliklerle bahsettiği Bir'den başlatıp bir "hiçlik" olarak nitelendirdiği maddeye kadar sıralamıştır. Eseri *Enneadlar*'da bu sistemin kademelendirilişini uzun uzun ispata çalışmış ve öne sürdüğü akıl

⁶¹ C.A. Kadir, *a.g.m.* c.1, s. 143

⁶² Plotinus *a.g.e.*, V, 9, 3

yürütmelerle bu sistemi izaha çalışmıştır. Filozof, bakalım sisteminin can damarı olan sudûr teorisini nasıl açıklamaya çalışmıştır.

D- SUDÛR TEORİSİ

Plotinus tarafından ortaya koyulan sudûr teorisi düşünce dünyasında o güne kadar ortaya çıkan teoriler içinde ilk ve en orjinal olanların başında gelir diyebiliriz. Thales'den Plotinus'a kadar ortaya atılan bazı fikirlerin günümüze daha da olgunlaşarak geldiklerini, bilim ve teknolojinin temelini teşkil ettikleri görülmektedir. Mesela; Demokritos'daki primitif düzeydeki zerre atom görüşü bugünün teknolojisinin köklerini oluşturmaktadır. Aynı şekilde Antikçağ filozofları, âlemin oluş ve düzeni konusunda farklı ama hepsi de ilkel seviyede görüşler ileri sürmüşlerdir. Mesela; Xenophanes her varlığın kendi düşüncesine göre bir Tanrı anlayışı olduğunu söyleyerek monoteist Tanrı fikrini ortaya atmıştır. Sokrates'e ilham veren Daimonion'u ve bunun arka planında Demiurus adını verdiği bir Tanrı inancının yanısıra; Platon'da ise idealarla bağlantılı bir Tanrı-Âlem portresi çizilmeye çalışılmış, Aristoteles'de ise âlemin oluş ve düzenini açıklamak için bir "İlk Muharrik" fikrine başvurulmuştur. Plotinus hem Platon'un idea öğretisinden esinlenmiş, hem de Platon'un düşüncelerine mistik bir boyut kazandırmıştır. Aristoteles'in aşağıdan yukarıya çıkan ve İlk Muharrik'e uzanan silsilesini, Plotinus yukarıdan aşağıya doğru kademelendirmiş ve sudûr-diğer adlarıyla taşma veya türüm-teorisini oluşturmuştur.

Plotinus, Bir'in özelliklerinden bahsederken buradan ne Aristoteles'in İlk Muharrik'i ne de büyük semâvi dinlerde olan yaratma kavramına sahip Tanrı fikri ortaya çıkmaktadır. Plotinus'un Bir'ini, kendinden taşma sonucu oluşan âlemi ve birbirleriyle bağlantılı bir şekilde uzanan varlıklar silsilesini tıpkı basamaklar gibi gözümüzün önünde canlandırmamız gerekiyor. Her şeyden önce neden yaratma değil de sudûr kavramı kullanılmaktadır?

Yaratma bir gayreti, bir çabayı gerektirir. Oysa Plotinus'a göre böyle bir çaba, ancak eksik olan varlıklara has bir özelliktir. Yaratma kavramı; Bir'e sadece bir sınır, bir eksiklik getirir. Bir ise böyle bir eksiklikten uzaktır. Plotinus, bunun için Bir'e sudûr (taşma-türüm) kavramını ve sudûr olayını layık görür.⁶³

⁶³ Plotinus, *a.g.e.*, V, 3,12

Plotinus, sudûr teorisini ortaya koyarken, Bir'in bu teorideki fonksiyonlarını açıklar. Bir'in basit varlık olduğunu ve kendisinde oluşan sudûrun başlangıç ve devamında hiçbir çaba ve gayretinin bulunmadığını yineler. Düşünen ve düşünülen varlık olup olmadığı arasında yaptığı akıl çıkarımlar sonucu, Bir'in düşünülen varlık olduğunu savunur. Çünkü Plotinus'a göre düşünme, fiil olarak Bir'de bir sınır, bir eksiklik meydana getirmektedir,⁶⁴ bundan dolayı özetle; Bir kendinden çıkan taşmayı, sudûru bilmez. Ayrıca Plotinus, Sudûr Teorisi için ne kadar metafor kullanırsa kullansın, sudûr olayı Bir'de bir sırdır, açıklanamaz kısımlara sahiptir.⁶⁵ Plotinus, sudûr teorisi için düşünce tarihinde “güneş istiaresi”⁶⁶ diye bilinen ünlü metaforun mucidi olmuştur.

Bir'den taştan, sudûr eden her fiil güneşle ışık gibidir. Işık burada âlemde bulunan her türlü düşünülür (mümkün) varlıkları temsil eder. Güneşten çıkan ışık, güneşin kendinden bir şey eksiltmez ve güneş bizzat ışığın içine dahil değildir. Plotinus'un Bir'i de aynen güneş gibi kendinden taştanın, sudûr edenin ötesindedir.⁶⁷

Plotinus'un sudûr teorisinin işleyişi şu şekildedir: Bir basittir, bu basitlik onun varlık olmasını engeller. Çünkü Bir'i öylesine ayırmalı öylesine keskin çizgilerle sınırını çizmeli ki Bir diğer her şeyden farklı olsun, işte böyle bir gayretle yola çıkan Plotinus, sık sık bu gayretinin açmazlarına girmiştir. Varlık ondan taştan ilk şeydir. Bir'in hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, hiçbir şeye sahip de değildir. O'nun hiçbir şeye muhtaç olmaması Bir'e bir mükemmellik, bir tam olma özelliği verir. Bu mükemmel olma özelliği sudûru başlatır. Bu çokluk Bir'den, Bir'e benzemeyen birşeyin çıkmasına sebep olur. Artık Bir'den ilk sudûr meydana gelmiştir. Türeyen şey durur, temaşa eder, kendisine bakarak zeka, akıl (Nous olarak da geçer) olduğu anlaşılır. Türemeden sonra Nous'un durması onun varlık olmasını, kendisine dönüp bakması ise onun zeka (akıl-Nous) olduğunu ortaya çıkarır.⁶⁸

⁶⁴ Plotinus, *a.g.e.*, V, 3, 1; Bkz. *a.g.e.*, V, 3, 11

⁶⁵ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (çev. H.Vehbi Eralp), İstanbul 1993, s. 113

⁶⁶ Sudûr konusunda daha geniş bilgi için Bkz. Plotinus, *a.g.e.*, V, 3, 12; *a.g.e.*, V, 3, 8-9-10; Samuel Enach Stumpf, *a.g.e.*, s. 126; John Dillon, “Plotinus: An Introduction”, The Enneads İçinde, London 1991, s. XCI

⁶⁷ Plotinus, *a.g.e.*, V, 3, 12

⁶⁸ Plotinus, *a.g.e.*, V, 2, 1

Bir'in taşması hem birliğin bir başka düzeyde devam etmesi, hem de çokluğa atılan ilk adım anlamına gelmektedir. Çokluk Bir'de değil Nous'ta gerçekleşir, ama Nous aynı zamanda Bir'den çıkan ilk varlık ve prensip olması nedeniyle birliğini de korumalıdır. Nous Mutlak Birlik'i kendi kapasitesine göre alır. O Mutlak Birlik'i kendinde değil, farklılık içindeki birliğinde aldığı için hem bir, hem de çoktur. Nous konumu gereği mükemmellikte Bir'e en yakın varlıktır. O da Bir gibi, kendisinden bir şey eksilmeksizin, hareket etmeksizin, kendi benzerini, Ruh'u üretir. Ruh'un Nous'tan taşması da Nous'un Bir'den taşması gibi aynı zorunlulukla gerçekleşir. Nous ve Ruh, her ikiside kendi mükemmelliklerini, kendilerinin üstündeki ilkeye borçludur. Çünkü hiçbir varlık en mükemmel gerçekliğin şartlarını kendinde bulamaz. Bu her varlığın daima kendisinden yukarıda olana yönelmesi onu temaşa etmesini getirir beraberinde. Temaşa sırasında yukarıdaki ilke meydana getirdiği varlığı aydınlatır ve mükemmelleştirir. Bir, doğası gereği temaşa etmez. Ancak diğerleri onu temaşa ederler. Bir'i temaşa eden Nous da bu temaşa sırasında üretmek için herhangi bir çabası, isteği ya da eğilimi olmaksızın, zorunlu olarak üretir. Onun bir başka varlığı üretmesi herhangi bir hareket ya da zorlama olmaksızın gerçekleşir. Fakat bu üretim ilk anda zannedilebileceği gibi otomatik olmayan ama kendince mantıklı bir üretimdir.⁶⁹

Plotinus düşüncesinde, akıl, Nous nedir, fonksiyonları nelerdir? Bu sorunun cevabı verildiği taktirde, sudûr teorisi açıklanamaz bir kavram olmaktan çıkıp, anlaşılan bir sistem haline gelecektir. Nous'un fiili, eylemi hayattır ve idealar alemi ile Nous tabakası; Plotinus'un varlık silsilesinde aynı tabakayı teşkil ederler. Çünkü düşünce ile varlığın muhtevasına bakılması sonucu bu bakılan muhtevanın idealar alemi olduğu anlaşılır. Böylelikle biz Plotinus'un ideaları Nous'un içinde kabul etmesiyle Nous ile nesneler arasında bir özdeşlik ilişkisi olduğunu anlamaktayız. Çünkü Plotinus, Nous tabakasını hem taştan ilk varlık hem de idealar aleminin bulunduğu tabaka olarak görmektedir. Plotinus'un bu şekilde yaptığı çıkarımlar akıllara bir çok soruyu getirmektedir. Türeyen ilk varlık Nous'tur, ama türediği şey varlık değildir. Ayrıca Nous'un türemeden sonra durması ve dönüp bakması olarak bildiğimiz iki kademeli hareket, O'nun Bir'den daha üstün olduğunu ve daha etkin pozisyonda bulunduğunu göstermez mi?

⁶⁹ Burhan Köroğlu, *a.g.t.* , s.71

İdealar âlemi, görünüşler âlemi ile karşılaştırıldığı vakit, sonsuzluğun ifadesidir. Bununla birlikte, bu mânevi âlem aynı zamanda çokluğun da ifâdesidir. Çünkü idealar, yalnız düşünce, yalnız örnek değil, aynı zamanda, tesir edici kuvvettirler. İdealar, her çeşit etkinin ve her çeşit eylemin de öncesiz ve sonsuz örnekleridir. Böylece, varlığın tabakalar silsilesinde, Tanrı'dan sonra gelen ilk tabakaya, yani, idealar dünyasına geçildiği vakit, bu dünyanın, Tanrı'ya öz olan mutlak birlikten yoksun olduğu görülür. İdealar dünyasına çokluk girmiştir. Ancak bu çokluk, eşya âlemindeki çokluk gibi, zaman ve mekân içinde bulunmadığından, idealar her vakit, kendi kendilerinin aynı olarak kalırlar, yani öncesiz ve sonsuzdurlar.⁷⁰

İdealar âlemini Bir'den sudûr ederek Nous-akıl tabakasına yerleştiren Plotinus, diğer tabakaya geçmeden Nous'un devamı konusuna Enneadlar'da şu örnekle açıklık getirir:

Nous'u (zekâ-akıl) bilmek için bedendeki istek, kırgınlık gibi sonlu duyguları bedenden uzaklaştırarak düşünmek gerekir. Bunları uzaklaştırdıktan sonra geriye kalan şey zekâ yani Nous'tur,⁷¹ dedikten sonra Plotinus sudûru açıklamaya devam eder.

Plotinus, sudurunda ilk taşanın Nous tabakası olduğunu ve ihtiva ettiği idealar ile varlık kademesini oluşturduğunu belirtmiştik. Bir'den ilk taşan şey fazlaca Bir'e benzeyeceği için Nous'tan taşan şey de Nous'un benzeri olacaktır. Nous'tan taşan şey de ruhtur. Nasıl ki, Nous Bir'den taşarken Bir'de herhangi bir hareket yoksa, ruh da Nous'tan taşarken Nous tamamen hareketsizdir. İşte fark buradadır; ruh ise aşağıya doğru devamlı bir hareket içinde taşar, tâ ki bitkilere kadar, ruh bitkilerden sonrasına ruh olarak ilerleyemez. Bitkilerden aşağısında ilerleyen kısmı farklı varlıklar meydana getirir, ilerleme ancak bu şekilde mümkündür. Ruh sudûrda aşağıya doğru hareketlidir, oysa Nous'la bağlı olduğu yukarı kısımda ise ruh hareketsiz, durağandır.⁷²

⁷⁰ Plotinus, *a.g.e.*, V, 9, 5

⁷¹ Plotinus, *a.g.e.*, V, 3, 8-9

⁷² Plotinus, *a.g.e.*, V, 2, 2

Plotinus'un sudûr teorisi en son dört unsura kadar iner. Unsurların üzerinde en aşağı tabaka diye isimlendirilen madde, onun üzerinde ise cisim tabakası bulunmaktadır.⁷³

Plotinus düşüncesinde en önemli kısmı teşkil eden sudûr teorisinin konu itibariyle anlaşılıp, açıklanma güçlüğü'nün sebepleri şunlar olarak sıralanabilir:

Bir'den taşan bu çokluk, Bir'in hiç haberi olmadan nasıl sudûr eder? Plotinus, Bir'e bir eksiklik getireceği endişesi ile Bir'i birçok fonksiyondan soyutlamıştır. Bu sebepten dolayı sudûrda tabakalar arası bağlantı kurulmasında zorluk çıkmaktadır. Plotinus felsefesinde, varlık, ruh, alem gibi temel konular hep sudurla bağlantılıdır. Şimdide sistem içinde önemli bir yere sahip olan ruh konusu üzerinde duralım.

E- RUH GÖRÜŞÜ

Plotinus felsefesinin temel konularından birisi de ruhtur. Bundan önceki bölümlerde; ruhun, Bir'den taşan Nous tabakası içerisinde ortaya çıktığı, aşağı mertebelere inerken hareketli ve doğurgan, Nous ile bağlandığı yerde ise hareketsiz olduğuna temas etmiştik. Yine aşağı mertebelerde, bitkilerden sonrasına, ruhun ruh olarak inmediği belirtmiştik.

Plotinus'un ruh ve ruhun mahiyeti ile ilgili görüşleri incelendiğinde, onun düşünce sisteminin de bir kısmının açıklığa kavuştuğunu görmekteyiz. Çünkü Plotinus'da ruhun bir çok özelliği, birçok görevi ve aktivitesi vardır.

Her şeyden önce Plotinus düşüncesine göre taşan şey taşıdığı şeyin özelliklerini alır. Yani ilk taşan Nous Bir'e, Nous'dan taşan ruh ise Nous'a benzer. Bu silsile ilk'ten sona kadar devam eder. Hemen belirtmek gerekir ki, Plotinus'un varlık sisteminde, silsilesinde taşan şey taşıdığı şeyden daha az mükemmeldir. Plotinus Enneadlar da bu konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: "Ruh gerçek varlıklar arasında bir ara basamağı teşkil eder."⁷⁴ Buradan da anlaşılacağı gibi filozofa göre ruh, en yukarıdan aşağıya kadar inebilen özellikte, basamaklar arası harekete sahip, bir çeşit varlık tabakaları arasında iletişimi, hareketliliği sağlamaktadır. Ruh bitkiye girdiği zaman bitkiye uygun, hayvana ulaştığı zaman ise hayvana yakışır bir hâl alır.

⁷³ Plotinus, *a.g.e.*, V, 9, 3

⁷⁴ Plotinus, *a.g.e.*, IV,8,7

Ruh insan bedenine girdiği zaman ise insan özelliklerine uyar, irade sahibi bir yapıya bürünür.⁷⁵ Ruhun insan bedenine girmesi ile Plotinus'un ruh öğretisindeki düalizm karşımıza çıkar. Şöyle ki:

Plotinus ruh konusunu iki başlık altında ele almaktadır. Bunlardan biri Âlem ruhu diğeri de insan ruhu, diğeri bir ifade ile küllî ruh ile ferdî ruh. Plotinus, zaman açısından, ilk sıraya âlem ruhunu yerleştirir. İnsan ruhlarının ise tek tek bu âlem ruhundan ayrıldıklarını ve insan vücuduna canlılık verdiklerini söyler.⁷⁶ Ruh bedenle, beden de ruhla bir nevi canlılık bulur ve bu canlılığın sebebini de o, şöyle açıklamaktadır:

Plotinus, insandaki canlılığı ruha bağlamaktadır. Ona göre hayat kaynağını teşkil eden ruh ile düşünen, tartışan ruh diye iki ana başlık altında ruh konusunu ele alan düşünür, Nous'dan taşan ruhun aleme hayat verdiğini, insan bedenindeki ruhun ise insana canlılık verdiğini ileri sürmektedir. Canlılığın kaynağı ruh ise bedenün güzelliği neye bağlıdır? Bedenün güzelliği ruha yansır, ruhtaki bu güzellik ise dönerek bedeni etkiler⁷⁷, bu dolaylı etkilenmeden Plotinus, sonuç olarak bedenün güzelliğini de ruha bağlamaktadır. Plotinus canlılığı ve güzelliği ruhla bağlantı kurarak açıklar. Peki ya ölüm konusu nasıl açıklanmaktadır? Plotinus'un bu yöndeki görüşlerini iki yönde incelemekte fayda görüyoruz:

Birincisi; âlem ruhuna göre diğeri (insan dışındaki) varlıkların, ölüm ve ruh bağlantısı nasıl olur? Ölüm, sudûr eden diğeri varlıklar için hangi noktalarda söz konusudur?

Plotinus, bu sorulara Enneadlar'da verdiği bir metafor ile açıklık getirmektedir. O, Bir ağacın, bitkinin dallarının kesilmesi hâlinde dallarda bulunan ruhun tekrar geldiği yere yani ağacın kökenine âlem ruhuna döneceğini iddia eder.⁷⁸ İnsan dışındaki varlıklarında ölümü söz konusu olduğunda da Plotinus, onların ruhlarının Âlem ruhuna yani geldikleri yere geri döneceklerini söylemektedir. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Plotinus, varlık ile ruhu ayırır.

⁷⁵ Plotinus, *a.g.e.*, V, 2, 1-2

⁷⁶ Paul Henry, "The Place of Plotinus in the History of Thought", The Enneads içinde, London 1991, s. xiix; Stephan Mackenna "Extracts From the Explanatory Matter in the First Edition", The Enneads içinde, London 1991, s. xxxvi; Plotinus, *a.g.e.*, V, 9, 14

⁷⁷ Plotinus, *a.g.e.*, V, 9, 2

⁷⁸ Plotinus, *a.g.e.*, V, 2, 2

İkincisi; Plotinus'da, ferdi ruhun ölümü diye bir konu söz konusu mudur? Plotinus, nasıl ki ruhu, varlığın sonunda -ölümden sonra da - canlı tutuyorsa, beden ölümünden sonra da ruh canlıdır. Ruh-beden ayrımı vardır. Ruh beden ölümünden sonra onu terk eder ve başka bir beden arar. Ancak Plotinus'un tenâsüh inancında bir farklılık vardır. Ruh başka beden ararken, kendi yaşantı tarzına uygun bir beden olmasına dikkat eder. Herhangi bir bedene göç etmez.⁷⁹ Onun için Plotinus, temiz ruhların Bir'e ulaşacağını düşünür. İnsanın varlık tabakalarının en aşağısı olan maddeye meyletmesiyle kötülüğe bulaşacağını, üst tabakalara meyletmesiyle de Bir'e yaklaşacağını savunur.⁸⁰ Plotinus, Nous ile madde arasında irtibatı kuracak, hareketli ve uyumlu olacak şekilde ruh görüşünü bina etmiştir.

Plotinus, genel olarak âleme, varlığa ve ruha mistik bir boyut kazandırmaktadır. Âlemin temeline manevi bir mahiyet koymuş, bunun yanında maddenin maddi olan kısmına bile mistik bir bakış açısı ile bakmıştır. Bundan dolayı klasik anlayışa göre; reenkarnasyon konusunda bir köpeğin ruhunun, diğer hayatta insan bedenine, bir diğer hayatta ise herhangi bir sürüngenin bünyesine girdiği anlatılır. Plotinus'ta ise ruh konusu belli bir asalete bürünmüş, mistik bir boyut kazanmıştır. Plotinus, düşünce sisteminde ruha çok önemli görevler yüklemiş ve bu önemi ispata çalışmıştır. Ruhun önemine binaen ona bir öncelik, birçok özellik vermiştir.

Plotinus, son olarak; sadece ruh konusunu değil, âlemin işleyişini özetlemek açısından yine Enneadlar'dan seçilen bir metafor vermiştir.

Bir, bizi hiçbir zaman -varlıklar âlemi olarak- kuşatmaz, ama biz onu kuşatabiliriz. Bu bir nevi, bir koro ve koroyu yöneten şef gibidir. Koroyu oluşturan kişiler ne kadar koro şefine, yönetenine sâdık kalır ve onun tâlimatlarına uyarsa o derece başarılı olurlar. Müzik ve sesin ritmi mükemmel çıkar. Ne zaman da koro halkasındaki şefe uymayıp kendi başlarına hareket ederlerse o zaman da ortaya çıkan tablo felakettir,⁸¹ diyen Plotinus açıklamasını şöyle sürdürür: “Biz varlıklar koro halkasını oluştururuz ve koro şefi olan Bir'in etrafını sararız. Her zaman Bir'e bakmamız gerekir, şayet bakmazsak; bu tüm varlıkların yok oluşu demektir, Bir'i

⁷⁹ Plotinus, *a.g.e.*, II, 9, 4

⁸⁰ Plotinus, *a.g.e.*, IV, 3, 17

⁸¹ Plotinus, *a.g.e.*, VI, 9, 8-9

takip etmemiz bize hayatımızın devamını, işlerimizin düzenini sağlar. Korodaki sesin ritmi gibi hayatımızdaki uyumu yakalarız. Böylelikle, bunun arka planında varlığın ana ilkesini, ruhu, gayemizi anlarız. Bunun yanında güneşten çıkan ışınların devamlı oluşunu görürüz. Yani sudûrun işleyişini anlayabiliriz.”⁸²Plotinus’ta din anlayışı ve din olgusuna da göz atmakta fayda vardır.

F- PLOTİNUS’TA DİN OLGUSU

Rasyonalist antik Yunan düşüncesinden sonra geçen yüzyıllar insanlara beraberinde hastalık, yoksulluk ve salgın hastalıkları getirdi. Bunların üzerine gelen siyasi çekişmeler, iktidar kavgaları komşu devletler arasında kan döken savaşlar insanlarda bıkkınlığa, karamsarlığa ve ıstıraba sebep olmuştur. Ancak bu problemlere karşı insanlar akılcı yöntemlerden medet beklemeyi bırakıp; öteki dünyadan, ikinci hayattan bu çekilen eziyet ve zahmetlerin karşılığında bir mükafat olup olmadığından soruyorlar, irrasyonel konulara ve yöntemlere ilgi duyuyorlardı. Dünya görüşlerini de bu eksen etrafında çiziyorlardı.

Yeni Eflatuncu düşünce, o döneme kadar olan siyasi, sosyolojik ve kültürel gelişmelerin yanı sıra ulusların toplu olarak başlarından geçen olumsuzluklar, salgın hastalıklar ve isyanların getirileriyle de beslenmişti. Toplumların hep birlikte başlarından geçen olumlu veya olumsuz olaylar onların yaşantılarını şekillendiriyordu. Hatta refah zamanlarının maddiyata, sıkıntılı günlerin ise insanları inanç arayışına düşürdüğü bilinen bir gerçektir. Öyle ki, dönem dönem aynı milletler farklı konulara temayül ediyorlar, farklı doğa üstü dallara merak salıyorlardı.

Plotinus, dönem olarak siyasi çalkantıların yaşandığı, insan topluluklarının sıkıntılı günler geçirdiği anların filozofudur. Eski Yunan düşüncesinin tamamen akılcı, rasyonalist tavrı insanlara bir şey ifade etmemeye başlamış, insanlar artık öteki dünya, ruhun ölümü gibi konulara ilgi duymaya başlamıştır. Çekilen bu sıkıntı ve hastalıklar insan topluluklarında “tüm yaşananların bir karşılığı bir ödülü var mı” sorusunu akıllara getirmişti. Plotinus’un Hristiyanlıktan etkilenip etkilenmediği hakkında bir ipucu bulamasak da Filozof’un dini öğelere bakışı yorumlayışı, aynı felsefi sistemi gibi bir bambaşkalık arz

⁸² Plotinus, *a.g.e.*, VI, 9, 8-9; Ruh konusunda daha geniş bilgi için Bkz. William Ralph Inge, *The Philosophy of Plotinus*, London 1948, c.I, s. 200-264; c.II, s. 2-6

etmektedir. Plotinus'un hayat hikayesinden, onun sakin ve çok sade bir hayat geçirdiğini anlıyoruz.

Plotinus'dan bahseden her eserin ilk paragrafını, Porphyrios'un “bedenindeki varlığından utanan adam gibiydi” sözleri oluşturur. Filozofu özetleyen bu cümlelerden yola çıkıldığında, onun Roma'da sahipsiz çocukların himayesini üstlendiği, kimsesizlerle ilgilendiğini ve yaşantı itibarıyla bütün dinlerde tavsiye edilen bir yaşam tarzı olduğu anlaşılmaktadır. Plotinus, semavi olsun veya olmasın bütün dinlerin ritüellerini gerçekleştirmeye yanaşmamış bu tür bir yaklaşımı da reddetmiştir. Hatta o, “*ben onların ayağına gitmem, onlar bana gelsinler*”⁸³ diyerek dini öğretilerin eylemden çıkarılıp uygulamaya koyulması gerektiğini savunmuştur. O, böyle davranmakla ibadet boyutunun çok fazla bir anlam ifade etmediğini, iyiliğin güzel davranışın topluma en gerekli şey olduğunu göstermeye çalışmıştır. Plotinus, bireyin soyut anlamda mükemmele erişmesini şöyle tasvir etmiştir: Aynı anda hem merdiven çıkıp hem de üzerindeki dış elbiselerinden soyunan kişi gibidir. Birey, dini anlamda olgunluğa eriştikçe kendi bedenindeki saflığına, özüne de yavaş yavaş yaklaşır. Böylelikle üzerinde dünyaya ait ne kadar iğreti yük, günah ve kir varsa onları terk edip bir nevi anadan doğulan güne dönülür, temizlenilir.⁸⁴

Plotinus, dini inanışlarda yer bulan bedeni zevk veren şeylerden uzaklaştırma motifine karşı çıkar. Bu sebepten dolayı yeme-içmesinde kıt davrananları eleştirir. Kendisinin evlendiğine dair bilgiler olmasa da bir çok din adamının dini inanışından dolayı evlenmemesini uygun bulmaz. Plotinus, hayatı boyunca yaşantısına dikkat etmiş, zararlı şeylerden uzak durmuştur. Bunları ruha bir disiplin kazandırmak ona bir düzen oturtmak anlayışı ile yapmıştır. Aksi takdirde dini bir zorunluluk, bir eziyet olarak düşünmemiştir. Plotinus, bedenin doğal isteklerinden hiçbir zaman utanılmaması gerektiğini düşünmüştür. Çünkü bunlar, bir insanın hayatındaki en doğal istekleri ve dilekleridir.⁸⁵

Plotinus, düşünce sistemi olarak içerisinde soyut, mistik ve dinsel öğeler barındıran bir düşünce sisteminin kurucusu olmuştur. O yüzyıllar içinde en çok bu özellikler ile dikkati çeken düşünce sistemi hala günümüzdeki yerini önemini ve büyüsunü korumaktadır. Plotinus, bütün inanç sistemlerindeki ortak anlayışlarda

⁸³ Porphyry *a.g.e.*, s.CXI

⁸⁴ Plotinus, *a.g.e.*, I.6.7

⁸⁵ Plotinus *a.g.e.*, III. 5.1

birleşmektedir. Hayatında fakire yoksula kimsesize kol kanat germiş, inandığı şeylerin ritüel, gösterilen şekli tarafında ise hiç bulunmamıştır.

Yeni Eflatuncu düşünce sisteminin oluşmaya başladığı dönem, Hristiyan düşüncesinin ilk dönemlerini içine alır. Hristiyanlığın ruhban sınıfı konusundaki keskin görüşü muhtemelen Plotinus tarafından da bilinmekteydi. Özellikle de kilise ayinlerinin sıkı bir şekilde uygulandığı, birkaç şekil ayrıntısından dolayı mezhepler ayrımına, bu da yetmiyormuş gibi mezhep içi kolların ayrılışının sinyallerinin algılanmaya başlandığı bir dönemde Plotinus, tamamen iyiliği güzelliği toplum içine indirgemeyi yaşamıştır. Onun bu davranışları etrafındaki halkanın büyümesine sebep olmuş, düşünce sisteminin günümüze kadar taşınmasında en büyük rollerden birini oynamıştır. Peki filozof, alemdeki iyi ve kötü dengesini nasıl yorumlamaktaydı?

G- TEODİSE PROBLEMİ

Plotinus, Bir'in özelliklerinden bahsederken O'nun mutlak iyilik ve güzellik olduğunu bunun yanında bir mucize olduğunu söylemişti. Evrendeki iyilik ve kötülük üzerine Plotinus'un düşüncesi şu satırlarda açıkça görülür:

“Ben tek bir Tanrı tarafından yapıldım. Ben Bir'den alemdeki olan bütün şeylerin üzerinde eksiksiz olarak meydana geldim. Kendim kendime de yetebilirim. Hiçbir eksikim de yok. Bütün her şey benim muhtevamdadır. Bunlar; bitkiler, hayvanlar. Yeryüzünde olan her şey, tanrısal güçler ve iyi huylu, faziletli gülen insanlar.. Ama yeryüzünün tüm bunlarla güzelleştirilip havanın yoksun olduğu yanlıştır. Yukarıda yıldızlara, aya ve gökte bulunanlara hayat veren iyi ruhlar durur. Benim içimde duran bütün varlıklar iyiye güzele ulaşmak için can atarlar. Ama eşyanın hepsi de takati – gücü ölçüsünce O'na ulaşır. Ayrıca bütün gökyüzü, ruhum ve kısımlarımdaki tanrısal güçler O'na bağlıdır. Ama cansız gibi görünen her şey O'na bağlıdır.”⁸⁶

Plotinus, tüm evrendeki eşyaların Bir'e ait olduğunu söyler. Alemdeki varlıkların iyi ve güzel olabilmek için gayret gösterdiğini ama her isteyeninin istediğine ulaşamadığını çünkü kapasiteleri kadar iyi olabileceklerini ileri sürer.

⁸⁶ Plotinus, *a.g.e.*, III, 2, 3

Ayrıca filozof, bu kadarla kalmaz, evrendeki cansız varlıkların dahi iyi ve güzele ulaşmak için can attıklarını söyler.

Plotinus, bu dünyanın tüm güzelliklere sahip olduğuna inanır. Çünkü dünya iyiliğin ve güzelliğin kaynağı olan Bir'den taşmıştır, O'ndan taşan şey mutlaka O'nun gibi güzel olmalıdır. Şayet evreni güzel bulmayan birileri varsa bu onların görüşlerinin eksikliğidir. Onlar dünyaya parça parça bakmaktadırlar. Oysa dünya bütünüyle güzeldir. Çünkü Bir'den taşmıştır.⁸⁷

Plotinus, maddeyi ise kötü olarak görmektedir. Filozof, nasıl bir ilk varlık olduğu gibi bir sonun da olması gerektiğini düşünür. Bu da maddedir. Plotinus'a göre madde, Bir'e en uzak olan şeydir. Dolayısıyla iyiden ve güzelden de en uzaktır. Hatta ruh bölümünde, ruhun bitkinin aşağısına inmediğini ileri süren filozofa göre, madde de bir zerre kadar iyilik yoktur.⁸⁸ Ruhun kötülüğe bulaşmasından korkmaktadır. Ruhun hareketli yapısından dolayı Plotinus, ruhun kötülüklere bulaşmış tarafını bir benzetme ile açıklar:

*“Bedenle birleşen ruh, çamura bulanmış insana benzer. İnsan ne kadar iyi ve ne kadar güzel olursa olsun, bu güzelliğini çamur kapatır. Beden ile birleşen ruh, beden in iyileşmesine kendisinin de hastalanmasına sebep olur. Çünkü ruh ölümlülüğe fıkirsizliğe katılmıştır. Oysa beden, ruhun girmesiyle hayat bulmuş tophuluğa katılmış bir anlam kazanmıştır.”*⁸⁹

Plotinus, alemdeki kötülüğü Bir'e olan yakınlığa bağlamış, O'ndan uzaklaşıp yaklaşmakla, evrendeki kötülüğü orantılı bir hale getirmiştir. Filozof, güzelliklere bir bütün olarak bakmak gerektiğini savunmuş, varlıkların kendi güçleri ölçüsünce iyiye ulaşmak için devamlı bir gayret içinde olduklarını sık sık vurgulamıştır. *“Doğanın, evrenin kendisi ilahi alan iyilik ve güzellikten taşmıştır.”*⁹⁰ dan, Bireylerin evrene bakışlarını da bu ölçüde gerçekleştirmeleri gerektiğini düşünmektedir. *“Eğer bu dünya hiçbir güzelliğe sahip değilse, kaynağı da değildir. Öyleyse O'ndan taşan bu dünya O'nun güzelliklerine sahip olmalıdır.”*⁹¹ Plotinus, bu ifadeleriyle alemin kötü kısımlarına bakarak hareket edenlere karşı çıkmaktadır. Ona göre alemde bir sevgi vardır. Öyle bir sevgi ki, evreni sevilene doğru devindiren bir sevgi... Plotinus,

⁸⁷ Plotinus, *a.g.e.*, II, 9, 17

⁸⁸ Plotinus, *a.g.e.*, I, 8, 7

⁸⁹ Plotinus, *a.g.e.*, I, 6, 5

⁹⁰ Plotinus, *a.g.e.*, III, 5, 1

⁹¹ Plotinus, *a.g.e.*, II, 9, 17

zerinde titizlikle durduğu Bir'inden çok uzağa koyduğu maddeyi alemin en kötü kısmı diye isimlendirmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Plotinus'un düşünce sistemini oluşturan öğeler sadece filozofun yapısından değil, dönemin düşünce mirasından da kaynaklanmaktadır. Hristiyanlığın ilk dönemini yaşadığı yıllarda, toplumun içinde bulunduğu sosyal ve politik yapı bireylerin düşüncelerine de yansımıştır. İşte Plotinus; böylesi bir toplumun filozofu olduğu için görüşleri de bu denli renkli ve detaylıdır.

Plotinus, felsefesi ile dikkat çekici bir yapıya sahip olduğu kadar, yaşadığı dönem ile de incelenmeye, araştırılmaya değerdir. Filozofu incelemek için yaşadığı dönemden bahsetmenin zarureti, Plotinus'un fikirlerini araştırmaya başladığımızda anlıyoruz.

Plotinus, içinde bulunduğu evren konusunda ince ve detaylı bir sistem fikri ileri sürmekte ve bu sistemin başarılı bir şekilde işleyişini sürdürebilmesi için ayrıntılara bile titizlikle eğilmektedir. Plotinus, kendinden önceki düşünürlerin etkilerini kendine yardımcı fikir yapmış, kendinden sonrakilere de ana fikir olacak bir düşünce mirası bırakmıştır. Plotinus, öncelikle alemin kuruluşu ve işleyişi üzerinde durur. Konunun piramit gibi düşünüldüğü farz edilirse filozof, en zirveye Bir'i oturtmaktadır. Ona göre Bir'in o kadar çok özelliği vardır ki düşünürün, seçtiği kelimelerde bile zorlandığını görüyoruz.

Plotinus'un Bir'i, hiçbir şeye birleşik değildir, hiçbir şeyin yanında da bulunmamaktadır. Öyle ki Bir, filozofa göre mükemmeldir. Her şeyden öte ve her şeyin başlangıcıdır. Bir'i açıklarken ve varlıkların oluşunu anlatırken, felsefe tarihindeki ünlü "Güneş" metaforunu ortaya koyar. Ona göre, güneşten çıkan ışıklardan güneşin habersiz oluşu gibi varlıkların Bir'den ortaya çıkışlarında Bir'in haberi olmamaktadır. Güneşten çıkan ışınların güneşten bir şey eksiltmeyişi gibi, Plotinus sisteminde varlıkların çıkışı Bir'de bir eksiklik oluşturmamaktadır.

Plotinus, alemi bir silsileye benzetmiş hatta bu konuda varlıkların ışıkları olduğunu yani evrendeki her varlığın Bir'den aldığı ışığın, etkinin eşit olmadığını, varlıkların Bir'e olan yakınlık ve uzaklıklarına nispetle, Bir'e ne oranda benzeyip benzemediğinin belli olacağını ileri sürmektedir. Plotinus, Bir'i üstün özelliklerle o kadar çok nitelendirmektedir ki Bir, dolu ve doymuş bir hale gelmiştir. Plotinus, sisteminde evrenin yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya şekillenişini detaylı bir

şekilde anlatmış fakat bazı bölümlerde ifadede sıkıntıya düşmüştür. Filozof bu karmaşık yapıdan sıyrılabilmek için sudûr teorisi adı verilen formülü kullanmış, araştırmacılarını tatmin edebilecek anlatım ve açıklamalar getirmeye çalışmıştır.

Bir'in aşırı doygunluğu, ondan Nous tabakasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Artık alemde çokluk başlamıştır. Çünkü Nous tabakası İdealar alemini içine almaktaydı. Bu dünyada eşyanın yansımadan ve gölgeden ibaret olduğunu düşünen filozof, nesnelerin hakikatlerinin –esaslarının- İdealar aleminde olduğunu ileri sürmüştü. Plotinus, sadece nesnelerin asıllarının değil erdem kabul ettiğimiz bazı davranışlarımızın da İdelerinin olduğunu söylemiştir. Örneğin: İyilik İdesi gibi. Plotinus, Tanrı'sına "Bir" ismini vermiş, dönemin özelliğinden olacak ki, O'nu tek Tanrı inancı taşıyan bir din anlayışı şeklinde sistematize etmiştir.

Plotinus'a göre, Bir'den ilk taşan Nous'tur. Nous olduğu şuradan anlaşılır. Türemeden sonra durması onun varlık olmasını, kendisine bakması ise onun zeka (Akıl- Nous) olduğunu ortaya çıkarır. Nous'un taşması Bir'den bir şey eksiltmediği gibi ikinci kademede yer alan ruhun türemesi de Nous'dan hiçbir şey eksiltmemektedir. Plotinus, Nous'da yer alan idealar alemini durağan, ezeli ve ebedi diye nitelendirmesine rağmen ruh, hareketli tabakalar arası geçişe sahip bir yapıdadır. Bu taşma esnasında taşan şey taşıdığına benzemektedir. Ta ki Bir'den uzaklaşana kadar, ruh tabakalar arası hareketi esnasında bitkilerden sonrasını ruh olarak ilerleyememektedir. Çünkü bu sistemde madde sisteminin kötü tarafını teşkil etmektedir. Ruh, bedenine girdiği canlının özelliklerini taşımaktadır. Plotinus, ruh göçüne yani tenasühe inanmaktadır. Diğer tenasüh savunucularından bir farkla: Plotinus, reenkarnasyon esnasında ruhun asaletine hiçbir zaman eksiklik getirmemektedir. Ruh önceki yaşamında insan bedeninde ise sonraki yaşamında köpek bedenine insan ruhu olarak göç etmez. Plotinus, ruhun girdiği bedene uyumlu bir hale geldiğini savunur. Yani insan bedenine giren ruh insan gibi, sürüngen bedenine giren ruh ise sürüngen gibi hareket eder.

Plotinus, insandaki güzelliği, iyiliği ve canlılığı ruha bağlamaktadır. Bedenin güzelliği ruha yansır, ruhtaki güzellik ise geri dönerek bedeni etkilemektedir. Bu karşılıklı etkileşim Plotinus'un ruh görüşünün esaslarını teşkil etmektedir.

Plotinus, gerek yaşamı, gerekse düşünceleri boyutunda temele manevi-mistik bir boyut koymaktadır. Plotinus Tanrı'nın yani Bir'in mutlak iyilik ve güzellik olduğunu düşünmektedir. Bu dünyada kusur ve kötülük arayanları, dünyaya parça parça bakmakla suçlamaktadır. Çünkü ona göre alem bir bütün olarak düşünülmeli ve denizleri ağaçları ve kuşlarıyla iyi ve güzel olduğu görülmelidir. Plotinus'a göre, madde tabakası kötüdür ve mutlak iyiden pay alan ruha bulaşan tek kötülük de budur.

Plotinus, yaşadığı çevrede kimsesizlerin kimsesi olmuş, yardıma ihtiyacı olanların yardımına ulaşmıştır. Ders halkası dolup taşmış, döneminin ünlüleri bile ona öğrenci olabilmek için yarışmıştır. Plotinus, hiçbir zaman bununla öğünmemiş, düşündüğü inancın gösteriş boyutunda olmamıştır. Herhangi bir ibadet ve şekilden ziyade doğru dürüst ve sade yaşamı ile örnek olmuştur. Çalışmamızı Plotinus araştırmacılarının çoğunlukla ilk satırlara aldıkları cümle ile bitirmek istiyoruz...

“ Bedeninde ki varlığından utanan adam gibiydi.”

BİBLİYOGRAFYA

- AKARSU, B., **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, (ts).
- ASTER, E. VON., **Felsefe Tarihi Dersleri I**, (çev. Macit Gökberk), Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1943.
- ATADEMİR, H. R., **Filozoflara Göre Felsefe**, Atademir yayım evi, Konya, 1947.
- BEDEVÎ, A., **Eflûtîn inde'l-arab, Vekâletü'l-Matbûât**, Kuveyt, 1977.
- BİRAND, K., **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1987.
- BREHIER, E., **La Philosophie de Plotin**, Boivin et Cie, Paris, 1928.
- CEVİZCİ, A., **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.
- DİLLON, J., **“Plotinus: An Introduction”**, The Enneads içinde, Penguin Books, London, 1991.
- GİLSON, E., **Tanrı ve Felsefe**, (çev. Mehmet S. Aydın), Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- GOİCHON, A.-M., **İbn Sînâ Felsefesi ve Ortaçağ Avrupasındaki Etkileri**, (çev. İsmail Yakıt), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993.
- GÖKBERK, M., **Felsefe'nin Evrimi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979..
- **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- GÜNGÖR, E., **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.
- HENRY, P., **“The Place of Plotinus in the History of Thought”**, The Enneads içinde, Penguin Books, London, 1991.
- INGE, W. R., **The Philosophy of Plotinus**, (I-II), Longmans, London, 1948.
- İBN el-KİFTÎ, **İhbâr el-Ulemâ bi Ahbâr el-Hukemâ**, (nşr. M.Emin Hancî), Matbaatü's-Seâdet, Mısır, 1326.
- KADİR, C. A., **“İskenderiye ve Süryani Düşüncesi”**, (çev. Kasım Turhan), İslâm Düşüncesi Tarihi (I-IV), (ed. M. M. Şerif), C.I içinde, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990.

- KARLIĞA, B., **İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar**, (basılmamış doktora tezi), İ.Ü., S.B.E., İstanbul, 1979.
- **“Grek Düşüncesinin İslâm Dünyasına Girişi”**, İslâm, Gelenek ve Yenileşme, İSAM Yayınları, İstanbul, 1996.
- KAYA, M., **“İskender”** maddesi , İ. A., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- KÖROĞLU, B., **İslâm Kaynakları Işığında Yeni Platoncu Felsefe**, (basılmamış doktora tezi), M.Ü., S.B.E., İstanbul, 2001.
- KURTOĞLU, Z., **Plotinus’un Aşk Kuramı**, Asa Kitabevi, Bursa, 2000.
- KUMEYR, Y., **İslâm Felsefesinin Kaynakları**, (çev. Fahrettin Olguner), Dergah Yayınları, İstanbul ,1992.
- MACKENNA, S., **“Extracts From the Explanatory Matter in the First Edition”**, The Enneads içinde, Penguin Books, London, 1991.
- PLATON, **Devlet**, (çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz) Remzi Kitabevi, İstanbul ,1992.
- PLOTINUS, **The Enneads**, (Translated by Stephen Mackenna, Abridged with an introduction and notes by John Dillon), Penguin Books, London, 1991.
- PORPHYR, **“On The Life Of Plotinus and The Arrangement Of His Work”**, The Enneads içinde, Penguin Books, London, 1991.
- STÖRING, h. J., **Kleine Weltgeschichte der Philosophie I**, Fischer Taschenbuch Verlag, Hamburg, 1976.
- STUMPF, S. E., **Philosophy History&Problems**, International Edition, New York, 1994.
- ÜLKEN, H. Z., **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, Ülken Yayınları, İstanbul ,1997.
- WALTHER, K., **Antik Felsefe**, (çev. Suat Y. Baydur), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.

WEBER, A., **Felsefe Tarihi**, (çev. H.Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993.